

A SZENT ISTVÁN TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSAI
Új Folyam. 14. szám
Szerkeszti: STIRLING JÁNOS OESSH főtitkár

KUMINETZ GÉZA

A LELKIISMERET
A TOMISTA BÖLCSELET
TÜKRÉBEN

BUDAPEST 2008

A SZENT ISTVÁN TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSAI
Új Folyam. 15. szám
Szerkeszti: STIRLING JÁNOS OESSH főtitkár

KUMINETZ GÉZA

A LELKIISMERET
A TOMISTA BÖLCSELET
TÜKRÉBEN

*Elhangzott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem dísztermében
2008. december 5-én.*

BUDAPEST 2008

*Minden jog fenntartva,
beleértve a bármilyen eljárással
való sokszorosítás jogát is*

© KUMINETZ GÉZA 2008

KÉSZÜLT A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT,
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA NYOMDÁJÁBAN.
IGAZGATÓ: FARKAS OLIVÉR OESSH
BUDAPEST, V. KOSSUTH LAJOS U. 1.

A LELKIISMERET A TOMISTA BÖLCSELET TÜKRÉBEN

(A lelkiismeret, mint a szabad és erkölcsös cselekvés iránytűje)

1. Bevezetés

A lelkiismeret problémája, jóllehet egyik központi kérdése¹ napjaink politikai, jogi, társadalmi életének, illetve a pszichológia, a pedagógia és a szociológia tudományának, mégis azt kell megállapítanunk, hogy súlyos tévedések és megtévesztő, mármár a lelkeket megrontó vélemények uralják vele kapcsolatban a közvéleményt. Ezért is választottam előadási témául a lelkiismeret kérdését, próbálva felvázolni azt, hogy hiányos és téves ismerete, illetve nevelése miért is okoz oly súlyos krízist úgy az egyéni, mint pedig a társadalmi életünkben.

A lelkiismeret problémája mindenekelőtt az emberi szabadság létére,² terjedelmére adott teoretikus és gyakorlati válaszunktól függ.

Ennek az előadásnak keretében tehát a szabad cselekedetek világát fogom vizsgálni, de nem abból a szempontból, hogy mi módon lesz az emberi cselekedet nemcsak szabad, vagyis külső- és belső kényszertől mentes, illetve szabad választás és döntés eredménye, hanem hogy mi módon lesz az

¹ Vö. VALSECCHI, A., *Coscienza*, in COMPAGNONI, F.- PIANA, G. – PRIVITERA, S. (a cura di), *Nuovo Dizionario di Teologia Morale*, Cinisello Balsamo (Milano) 1990, 183.

² Csakis a szabadság állításával értelmezhetők helyesen azok a kategóriák, mint egyéni felelősség, lelkiismeret, mivel ezek a legalapvetőbb erkölcsi tények. Vö. KECSKÉS, P., *A keresztény társadalomelmélet alapelvei*, Budapest 1938, 107.

emberi cselekedet erkölcsileg helyes és jó, illetve mi módon lesz nemcsak az egyes cselekedet, de egy egész emberi élet Istennek és minden igaz tekintélynek tetsző élet. Ám jelen esetben nem a cselekvés külső vagy belső követelményeit, mint például az értelem elégséges használatát, vagy külső és belső kényszertől való mentességét vizsgálom, hanem egy másik belső és bizonyos értelemben külső tényezőt, a lelkiismeret szerepét. Ez a készségünk nem lép be közvetlenül a szabad döntést meghozó tényezők közé, inkább csak megáll az ajtóban, de egészen addig, a döntés meghozataláig elkíséri úgy az értelmet, mint pedig az akaratot, sőt, magát az érzelmi élet képviselőjét is ellátja.³ A lelkiismeret sug, sugalmaz, indít, de nem dönt. Minderre a különleges szerepre utal, vagy legalábbis ezt sugallja az alcím, hogy ti. a lelkiismeret az a belső képességünk és készségünk, aminek a segítségével nemcsak szabadok, és erkölcsileg helyesek, jók, hanem vallási értelemben is üdvösek a cselekedeteink. Sőt, egész életünk, ami itt a Földön valamiképp a megváltás és megigazultság beteljesedését jelzi és jelenti.

Mindez jelzi, hogy milyen fontos tényezője az emberi életnek a lelkiismeret, kiterjed őrző és óvó, motiváló tevékenysége az egész vallás-erkölcsi életünkre. Feltételezi a szabadságot, kapcsolatban van az istenséggel, így a kegyelmi étellel. Ezáltal nemcsak az erkölcsi, de a vallási élet irányítója is, vagyis központi helye van mindkét tudományban. Ebből adódóan alapvetően érinti a nevelés problémáját, ami ebből a szempontból tulajdonképpen nem más, mint a lelkiismeret képességének készséggé fejlesztése, hogy kellően érzékeny és helyesen ítélő legyen. Ugyancsak alapjában érinti a jogkövetés problémáját, mivel mindazok a törvényes hatóságok által hozott törvények lelkiismeretben köteleznek, melyek nem ellentétesek a természetjog és a tételes isteni jog lényegi tartalmával. Hasonlóan döntő módon hat a lelkiismeretről alkotott helyes vagy helytelen felfogás az ún. lelkiismereti- és vallásszabadság témájára is. Végül kapcsolatban áll a harmadik normatív renddel, az illem rendjével is.

³ Feltéve, ha kellően érett személyiségű a cselekvő ember.

A lelkiismerettel kapcsolatban több tudomány is joggal vizsgálódik. Így újabban a pszichológia, a pedagógia, és a szociológia, illetve hagyományosan a filozófia és a teológia. A bölcséleti vizsgálódás sajátos módon veszi tekintetbe ezeknek a rokon tudományoknak a vizsgálódásait, kutatási eredményeit. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy a probléma bölcséleti vizsgálatának előfeltételét adja, feltéve, ha a bölcsélet holisztikus és előítélet-mentességre törekvő tudomány akar maradni. Az igazi teológia pedig semmit sem tagad meg a józan ész belátásaiból és következtetéseiből, tehát szívesen veszi a filozófia szolgálatát.

2. A lelkiismeret fogalma

A szó, lelkiismeret a magyarban is mindenekelőtt ismeretre, a tulajdon lelkünk ismeretére, illetve az emberi természet ismeretére utal. Hasonló a latin, a görög vagy a német megfelelő szó, a conscientia (szüneidészisz, Gewissen), melyek elsősorban arra utalnak, hogy együtt tudunk valamit, éspedig azt az ismeretet jelöli, ami a konkrét tett és az erkölcsi elvek összevetése után alakult ki a lélemben.⁴ Együttlátni valamit, mint ismert dolgot. A latin szó etimológiai elemzése öntudatot, tudatot is jelent.⁵ Jelenthet a szó tehát az emberi lélekről való tapasztalati vagy elméleti ismeretet (lélektan), vagy önismeretet és öntudatot,⁶

⁴ Vö. TURAY, A., *Az ember és az erkölcs*. Alapvető etika Aquinói Tamás nyomán, (Katolikus Teológiai Kézikönyvek 31), Szeged 2000, 28-29.

⁵ Vö. CATHREIN, Gy., *Erkölcsbölcsélet I*, Temesvárott 1900, 374. Ugyanő idézi Szent Tamást a következő oldalon a 2. lábjegyzetben: Conscientia nihil aliud est quam applicatio scientiae ad aliquem actum (Summa Theologica 1, 2, q. 19, a. 5).

⁶ Fogalmazhatunk úgy is, hogy beszélhetünk a szó pszichológiai (conscientia psychologica), metafizikai (conscientia metaphysica) és erkölcsi értelmében tudatról vagy lelkiismeretről (conscientia moralis). A pszichológiai értelemben vett lelkiismeret a tudatosságot, a tudatot, a metafizikai az önismeretet, öntudatosságot, míg a morális értelemben vett tudat jelenti a szó szoros értelmében a lelkiismeretet. Vö.

sőt, tudatosságot, annak az egyik legszembetűnőbb jelét is.⁷ A régi magyar nyelv a lelkiismeretet és működését magával a lélekkel azonosította valamiképp. Régen a lélek szerint beszélni a lelkiismeretes beszédet jelentette.⁸

A köznyelv sokat használt szava a lelkiismeret, ami azt jelenti, hogy minden normális ember ismeri, tudja, ha megfogalmazni nem is tudja, hogy mi ez. Ebből adódóan tudatunk egyik alapélményéről,⁹ tényéről, tevékenységéről van szó, mely jelzi, hogy az ember vallás-erkölcsi lény, azaz feladata, hogy életét felelősen alakítsa, ami kizárja az önkényt, az irracionális cselekedetet. Amolyan erkölcsi „kell” ez.¹⁰ A lelkiismeret valami belső iránytű, ami cselekedeteinket, vagy mások cselekedeteit mintegy betájolja, megítéli és ellenőrzi, azaz irányt ad neki, helyesli, vagy helyteleníti, akár a cselekvés előtt, közben és akár utána (*honestas, liceitas moralis*). Ha helyesli, akkor ez a lélek kellemes, megnyugodott érzésével társul, ha ellenzi, akkor nyugtalanság vesz erőt a lelken, s ezt nevezzük lelkiismeret-furdalásnak, bűntudatnak. A lelkiismeret a cselekedet erkölcsi megítélését jelenti, tehát nem pusztán kényelmi vagy hasznossági megítélését.¹¹ Az ép erkölcsi tudat így a felismert kötelesség elismerését, készséges végrehajtását, röviden szeretetét jelenti.¹²

COMPOSTA, D., *Filosofia morale. Etica sociale* (Subsidia Urbaniana 4), Roma 1983, 54-55..

⁷ Vö. SCHÜTZ, A., *A bölcsélet elemei*, Budapest 1944, 335.

⁸ Vö. HANAUER I., *A lelkiismeret*, Budapest 1912, 8.

⁹ Mint alapélmény, mintegy rátör az egyénre, mintegy betör a tudatába, melynek szinte ki vagyunk szolgáltatva. Ami, ahogy Heidegger találóan fogalmazza, „belőlem s mégis fölöttem” jön. Vö. WEBER, H., *Általános erkölcssteológia* (Szent István Kézikönyvek 3.), Budapest 2001, 179.

¹⁰ Vö. KÖVÉR, A., *Út, Igazság, Élet. Katolikus erkölcsstan*, Budapest 1995, 62.

¹¹ Vö. SCHÜTZ, A., *A bölcsélet elemei*, Budapest 1944, 350.

¹² Vö. SZABÓ, M., *Kötelességérzet*, in *Bölcséleti Folyóirat* 3 (1888) 37-49. A kötelesség fontosságáról bővebben lásd: BELLINI, P., *Del primato del*

A lelkiismeret a működése során azonban különböző konkrét vagy habituális formát ölthet:¹³ Így A) amennyiben az erkölcsi törvénnyel vetjük egybe, úgy az lehet helyes vagy téves, aszerint, hogy ugyanazt parancsolja vagy nem, amit az objektív értékrend előír. Amennyiben a lelkiismeret tévedésben van, úgy az lehet bűnösen vagy büntelenül téves. Az előbbi esetben legyőzhető a tudatlansága, míg az utóbbi esetben nem. E téves lelkiismeretnek öt sajátos megmutatkozási módja van: 1. Aggályos lelkiismeret (c. scrupulosa): amennyiben kellő alap nélkül és a tévedéstől való félelem kíséretében ítél rossznak valamit. 2. Zavaros lelkiismeret (c. perplexa): ha úgy látja, hogy bármit választ is cselekvésül, azzal mindenképp vétkezni fog. 3. Laza lelkiismeret (c. laxa): olyan dolgot is megengedhetőnek tart, ami egyértelműen bűnös. 4. kiégett lelkiismeret (c. cauteriata): akkor beszélünk erről, ha valaki adott cselekedetet vagy magatartásmódot tudatosan nem ítél rossznak, vagy kéllően súlyosnak, bár tudja a cselekedet rossz vagy súlyosan bűnös voltát. És 5. farizeusi lelkiismeret (c. pharisaica): képmutatásból kis dolgokat súlyosnak, míg súlyos dolgokat jelentéktelennek ítél. B) Az ítélet bizonyossága tekintetében a lelkiismeret lehet biztos, valószínű, illetve kétes. C) Elméleti és gyakorlati a lelkiismeret aszerint, hogy általában mond ítéletet egy cselekedet erkölcsi értékéről, vagy konkrétan ítél az adott cselekedetről. D) Egyéni és kollektív a lelkiismeret attól függően, hogy az egyén, vagy valamely társadalmi csoport erkölcsi ítéletét fejezi ki. E) Érettségi szintjét tekintve lehet: a) prekonvencionális b) konvencionális és c) posztkonvencionális szinten.¹⁴

dovere. Introduzione critica allo studio dell'ordinamento generale della Chiesa cristiana cattolica, Soveria Mannelli 2004.

¹³ Vö. GUZZETTI, G. B., *Morale generale. Compendio di morale I*, Milano 1980, 76-80.

¹⁴ Vö. SZENTMÁRTONI, M., *Úton a személyi érettség felé*, in AA.VV., *Teológiai vázlatok II*, Budapest 1984, 142-146.

A lelkiismeret tartalmát illetően¹⁵ vagy parancsol (conscientia praeciens), vagy tilt (c. prohibens), vagy megenged (c. permittens), vagy büntet (c. puniens) (korhol, azaz a cselekedet bűnös volt) és jutalmaz (megnyugtat, azaz a cselekedet erényes volt), vagy tanácsol (c. consiliens), vagy egyszerűen jóváhagy (conscientia confirmans seu consentiens) s ezt az ítéletet feltétlen követni kell.¹⁶ Nemcsak erkölcsi, jogi előírás, mint az ítélkezés kritériuma szerint ítél a belső hang, sugallat, érzés, megérzés, késztetés, ötlet, gondolat, hívás, hanem azt is jelzi, ha vétettünk az illem, vagyis a kulturált viselkedés természetes szabályai ellen. Sőt, ugyancsak a lelkiismeret működésének könyveljük el azt is, amikor a fenti belső hang nemcsak a cselekedeteinket, de a gondolataink és érzéseink, érzelmeink helyességét, illetve helytelenségét is jelzi, értékeli, mintegy összeveti a tudatunk számára az etalonnal (eszmény, norma). Vagyis hogy igazat gondolunk-e, azaz nem álságos-e vagy téves-e az; hogy helyesek-e a megérzéseink, tiszták-e az érzelmeink adott dologgal, személlyel szemben. Hogy valóban jót akarunk-e másnak akkor, ha tanácsolunk neki valamit, ha eltitkolunk előle valamit, ha tiltunk számára valamit, ha megtenni szándékozunk neki valamit. Egyszóval a lelkiismeret, mint amolyan legfőbb belső fórum, legfelsőbb bíróság bírójaként funkcionál. Ha bíróságként modellezzük, óhatatlanul asszociálunk a tárgyalásra, ahol az ítélet helyességét biztosítandó, a szükséges és elégséges bizonyítékok és a józan ítélőképesség meglétét feltételezzük és követeljük meg.

¹⁵ A lelkiismeret tartalmát tekintve erkölcsi képzetek, eszmék és eszmények összessége, éspedig azon tudott és ismert erkölcsi képzetek, eszmék és eszmények összessége, melyeket az illető helyesel, vagyis amelyekkel ideális esetben azonosult és azonosul. Épp ez a meghatározottság ment meg minket attól, hogy hajlamainknak, hangulatainknak, a szeszély játékanak ki legyünk szolgáltatva. Úgy is tekinthetjük, hogy ez a megkötöttség épp szabadságunk feltétele, kezdete. Vö. WEBER, H., *Általános erkölcssteológia* (Szent István Kézikönyvek 3.), Budapest 2001, 178.

¹⁶ Vö. EVETOVICS, K., *Katolikus erkölcsstan I*, Budapest 1940, 118.

A lelkiismeret ugyanakkor „nem az ember jó akarata. A lelkiismeret akkor is megszólal ugyanis az emberben, amikor az akarat nem követi az értelem és a megismerés világosságát. Nem is a jó kívülről ható szava, hanem figyelmeztető szó az ember lelkének mélyéről, mely Istenhez hívja, a jóra ösztönzi akkor is, ha menekülni próbál”.¹⁷

Mindez sejteti, hogy valami másra teljesen vissza nem vezethető szellemi-lelki képességről, illetve készségről van szó, amit lelkiismeretnek nevezünk. Adottság és megszerzendő, kiérlelendő lelki fakultásunk. Ezért rokon vonásokat mutat az erényekkel, mint a jóra való készségekkel (habitus), s köztük az okossággal, mely Dominicus Prümmer szerint az alábbi jelenti: Prudentia est moderatrix et auriga virtutum, ordinatrix affectuum, doctrix morum.¹⁸ Rokonságot mutat a jog, az erkölcs és illem normáival is, de mégsem azonos a törvénnyel, sem az ún. természeti törvénnyel, mivel épp ezek felismerése és alkalmazása az egyes esetekben, tehát ítélet, actus. Az okosság erényével sem lehet azonos a lelkiismeret, mivel az erény készséget jelez, míg a lelkiismeret gyakorlati tett. Bár kétségtelen, hogy a lelkiismeret magva, csakúgy, mint az erények magva, egy minden másra vissza nem vezethető képesség, s ebben hasonlóak, miként abban is, hogy e képességet fejleszteni kell, mindegyiket a maga természetének megfelelően.

A bírósági tárgyalás modelljén túl rokonságot mutat a lelkiismeret a pszichológia egyik ma sokat hangoztatott kategóriájával, a Sigmund Freud által a tudományos problémátudat központjába dobott felettes énnel. A felettes énnel kapcsolatban pedig azt kell mondanunk, hogy az mindenekelőtt pszichológiai műszó, tehát pszichológiai modell, ám a lelkiismeret erkölcsi kategória elsősorban, amivel nem tagadjuk működésének pszichológiai feltételeit. A felettes ént csak mi nevezzük meg, ám a valóságban csak az én létezik, amely ítéletet mond, amely teljességgel sohasem tárgyiasítható. Ezt jelöli az alanyiség, a

¹⁷ Vö. HÄRING, B., *Krisztus törvénye I*, Pannonhalma-Róma 1997, 154.

¹⁸ Vö. PRÜMMER, D., *Manuale theologiae moralis I*, Barcinone-Friburgi Brig.-Romae 1961, 457.

transzcendentalitás kategóriája. A felettes én egy értékrendet jelent végeredményben, amivel az én azonosulni kíván. Ez az interiorizációnak nevezett folyamat szükségszerű az érett személyiséggé válás során. A felettes én problémája ugyanakkor nem az interiorizáció, mint az azonosulás pszichológiai folyamata, hanem a helytelen értékrend követendőnek való kijelölése, vagy a helyes értékrenddel való azonosulás módjának helytelen alkalmazásában áll. Meg kell tehát különböztetnünk a pszichológiai és az erkölcsi lelkiismeretet.¹⁹ Az előbbi a megismerés, a tanulás pszichés törvényszerűségeit, valamint az erkölcsi és filozófiai kategóriák megismerési folyamatát, míg az utóbbi az emberi személynek az abszolút és feltétlenül kötelező értékvilághoz való viszonyát jelenti, tehát a jó és a rossz spontán megkülönböztetésének képességét és készségét.²⁰ A lelkiismeret pszichológiai vizsgálata ugyanakkor joggal mutat rá arra, hogy a lelkiismeret adottság és készséggé fejlesztendő valóság, melynek kifejlődése a személyiség érési folyamata során nem zökkenőmentes.²¹

Ugyancsak rokonságot vélünk felfedezni az intuíció,²² valamint a Szentlélek ajándékai közül a tanács lelke és a lelkiismeret között. Egyesek egyenesen intuitív képességnek tekintik, mellyel az ember pillanatszerűen megítéli cselekedetének helyességét.²³ A rokonság kapcsolatot jelez, de nem többet, azaz nem azonosságot. Nem azonos az erkölcs, a jog és illem rendjével, mivel az, mint objektív, megismert vagy megismerendő

¹⁹ A lelkiismeret pszichológiai értelemben az alábbi jelenti: "Az ember által bensővé tett (asszimilált) értékek és normák összessége, a magatartás belső mércéje". Vö. AA.VV., *Pszichológiai lexikon*, Magyar Könyvklub Budapest 2002, 256.

²⁰ Vö. TARJÁNYI, Z., *Az erkölcssteológia története és alapfogalmai. Morálteológia I*, Budapest 2005, 112.

²¹ Vö. WEBER, H., *Általános erkölcssteológia* (Szent István Kézikönyvek 3.), Budapest 2001, 182-190.

²² Vö. DONAT, J., *Ethica generalis* (Summa philosophiae christianae VII), Oeniponte-Lipsiae 1941, 209-210.

²³ Vö. LÉON-DUFOUR, X., *Lelkiismeret*, in LÉON-DUFOUR, X. (főszerk.), *Biblikus Teológiai Szótár*, Róma 1976, 863.

valóság, mint kritériumrendszer áll a lelkiismeret előtt, amire az mintegy rátalál, mintegy felfedezi azt. A lelkiismeret a cselekvés belső, szubjektív irányítója, legfelsőbb, de nem feltétlenül tévedhetetlen normája. Az objektív kritériumrendszer alapos ismeretéből még nem következik azok megtartása. A tapasztalatból tudjuk, hogy nagy vallás-erkölcsi tudás mellett is lehet valaki lelkiismeretlen nemcsak egyes cselekedeteiben, de egész életvitelében, s ez utóbbit hitványságnak nevezzük. A lelkiismeret működése feltételezi ezeket a normatív rendeket, és azok helyes ismeretét, de nem azonos velük, legfeljebb az intencionalitás értelmében.

Nem tekinthető a lelkiismeret velünk született ösztönnek sem, ám rokonságot szintén mutat vele. Az ösztöncselekvés esetében nem beszélhetünk szabad cselekvésről, míg a lelkiismeret szava, hasonlóan a kegyelmi érintéshez, nem determinálja az akaratot, tehát megőrzi a szabad döntés lehetőségét, de határozott irányba igyekszik azt mozdítani.

Van, aki úgy modellezi a lelkiismeretet, mint valami velünk született belső érzék kibontakozását, tevékenységét. E tevékenység lényege a jó és a rossz spontán megkülönböztése.²⁴

A lelkiismeret szociológiai vizsgálatának időtálló felismerése abban áll, hogy a lelkiismeret kifejlődésében, pozitív vagy negatív irányban egyaránt, döntően függ a neveléstől, ami a példában és a környezeti, pontosabban társadalmi hatásokban áll. Hiszen ezek az ismeretek, fogalmazzuk ismét, erkölcsi képzetek, eszmék fogják meghatározni a felnövekvő emberi lény erkölcsi tudatát. Az, hogy milyen eszmékkal, értékekkel vagy érdekekkel fog azonosulni a gyermek, döntő mértékben függ a társadalomban uralkodó világnézetektől, illetve azoknak a hatalmi tényezők általi kedvező vagy kedvezőtlen megítélésétől. Az erkölcsi képzetek és eszmék pluralitása nem azok egyenértékűségét, hanem az emberrel szükségképp adott erkölcsi tudatot bizonyítja csak. Épp azt a kérdést veti fel, hogy vajon mi-

²⁴ Vö. BODA, L., *A keresztény nagykorúság erkölcssteológiája*, Budapest 1986, 321.

ben téved az egyén, vagy valamely világnézet, vagyis arra kérdez rá, hogy melyik az igazi értékrend, mert csak egy erkölcsi rend lehet igaz, függetlenül attól, hogy felismerik-e, vagy elismerik-e akár az egyének, akár a hatalmi tényezők. Az igazság és az érték elismerése nem szavazás dolga.

A fentiek alapján joggal nevezhetjük az erkölcsileg helyes, vagyis tudatos és szándékos, tehát szabad cselekedeteket a lelkiismeret szava (dictamen conscientiae) szerinti cselekedetnek.²⁵

A lelkiismeret pontos behatárolására tett és teendő erőfeszítések csapásirányait kitűnően összegzi Boda László a következő kérdések megfogalmazásával: „Képesség vagy készség-e a lelkiismeret? Mennyiben módosítja a szerzett a velünk születettet? Lényünk mely rétegébe gyökerezik? Hozzákapcsolható-e valamelyik képességünkhöz: értelmünkhöz, akaratunkhoz, az érzelmhez? Mennyiben természetes adottság, és miben módosulhat a kegyelem, a bennünk lakó Lélek által? Mennyiben megbízható a maga szubjektív jellegében, és mennyire szorul objektív megalapozásra? Hogyan lehet, hogy biológiailag és technikai ismeretekben felnőtt emberekben mintha hiányoznának? Ha ennyire lényünkbe gyökerezik, miért válhatik olyan sok ember «lelkiismeretlenné»?”²⁶

Mindezek alapján azt a munkahipotézist állíthatjuk fel, hogy a lelkiismeret szellemi létünk, istenképiségünk sajátos, tehát másra vissza nem vezethető adottsága, amelynek magvát synteresis-nek nevezi az etika tudománya, mely mintegy az emberi szellem belső legfelsőbb ítélkező fóruma, ami megítéli valamiképp az egész lélek tevékenységét, állítva ezzel önmaga értékességét, illetve értéktelenségét. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a lelkiismeret az emberi cselekvés alanyi transzcendentá-

²⁵ Vö. ZÁBORSZKY, I., *A lelkiismereti ítélet kialakulása erkölcsi cselekvésünkönél Aquinói Sz. Tamás szerint*, Esztergom 1927, 7.

²⁶ Vö. BODA, L., *A keresztény nagykorúság erkölcssteológiája*, Budapest 1986, 322.

lis feltétele,²⁷ melynek értelmi, akarati és érzületi dimenziója egyaránt van. A synteresis, mint lelkiismeretünk működésének magva, figyelmet, irányítást és megtartást jelent. Figyelme elsősorban az erkölcsi élet irányító elveire irányul, ezeket állítja a cselekvő elé megfontolásra. Itt a jó teendő és a rossz kerülendő (bonum faciendum et malum vitandum), illetve a senkinek sem ártani (neminem laedere) alapelv mellett főelvként a synteresis azt mondja ki, amit a főparancs: szeresd Istent mindenk fölött önmagáért, minden mást pedig Istenben, neki alárendelve. Ide kell sorolnunk a vas, a bádóg, az ezüst és az aranyszabályt is,²⁸ és pedig azért, mert ha nincs egy végső és egységes cél, akkor nincs lezárt erkölcsi érték sem, márpedig ez feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az ember tökéletesedni tudjon. Ez a synteresisnek, mint habitus primorum principiorum practicorum-nak, vagy más szóval conscientia habitualis-nak, illetve ősllekiismeretnek (Urgewissen), mint erkölcsi a priori-nak az

²⁷ Ugyanakkor megvan a maga immanens vonása is a lelkiismeret hangjának, mivel „ez a hang bennünk van, immanens, de egyben meg is halad bennünket, tehát transcendens. Titokzatos valóság, amelytől nem tudjuk magunkat mentesíteni. Mivel pedig több, mint mi, nem alaptalan Isten szavának nevezni bennünk”. Vö. ROKAY, Z., *Filozófiai antropológia. A katolikus teológia szempontjából*, Budapest 2000, 117.

²⁸ Az alábbi elveket értjük ezeken a szabályokon: a) a vasszabály lényegében a jus talionis, vagyis a szemmet szemért, fogat fogért elve, mely nem is oly negatív, hiszen azt fejezi ki, hogy a megtorlás legfeljebb egyenértékű lehet az elszenvedett sérelemmel; b) a bádógszabály azt mondja, hogy mindenkinek úgy mérünk, ahogy megérdemli (nagyon hasonlít a vasszabályhoz). Ezen a szinten már felmerül az illetékesség kérdése is, vagyis az, hogy ki az, aki meghatározhatja, mi az érdem alapja. c) az ezüstsabály így hangzik: „Amit nem akarsz, hogy mások neked tegyenek, vigyázz, te se tégy olyat soha mással”. Ez a negatív megfogalmazása az aranyszabálynak, mely így hangzik d) „Amint akarjátok, hogy az emberek veletek bánjanak, úgy bánjatok ti is velük”. Ezekhez a szabályokhoz ma csak annyi kommentárt fűzünk, hogy feltételezik a személyi érettség minimumát, különben tévedni fog ítéletében az ítélő, majd mindannak megállapításában, mi az, mit valóban nem szeretne, vagy mi az, mit valóban szeretne, sőt abban is, hogy mi a sérelem arányos ellentételezése.

irányítása.²⁹ Megtartó szerepe pedig abban áll, hogy ezeknek az elveknek a vonzáskörében tartja a lelket, így az emberi gondolatokat, érzéseket és cselekedeteket.³⁰ A lelkiismeret tehát nem annak ismerete, hogy általában mit kell tenni, vagy mit szabad tenni (ez a synteresis), hanem az az ítélet, hogy egyes esetekben, tehát itt és most, mi a teendő (conscientia actualis).³¹ A misztika a lélek szikrácskájának (scintilla animae) nevezi a synteresis-t. Végül létezik egy másik felosztás is, melyet Franz Böckle említ, nevezetesen a lelkiismereti érzék, vagyis a lelkiismeret két részből áll: ősllelkiismeretből (synderesisz) és morális ismeretből (scientia moralis),³² mely ez esetben úgy látszik magában foglalja a Nyíri Tamás által hozott sapientia-t és scientia-t³³, illetve az Arno Anzenbacher által megnevezett motivációs horizontot,³⁴ végül a Helmut Weber által szituációs lelkiismeretnek megjelölt valóságot.³⁵ Így minden szellemi képességünknek (értelmi, akarati és érületi-érzelmi

²⁹ Találó Helmut Weber megfogalmazása is: „Synteresis a lelkiismeret, amennyiben készenlétben tartja az etikai belátások kincsét, egyfajta ősllelkiismeret, vagy pedig a lelkiismeret mint habitus vagy potentia. A conscientia jelenti az ősllelkiismeretnek ill. az ott tárolt etikai belátásoknak az alkalmazását a konkrét esetre; tehát egyfajta szituációs lelkiismeret, vagy pedig a lelkiismeret mint ítélet vagy akcióban levő lelkiismeret”. Vö. WEBER, H., *Általános erkölcssteológia. Hívás és válasz* (Szent István Kézikönyvek 3), Budapest 2001, 202.

³⁰ Vö. HORVÁTH, S., *A természetjog egyedi vonatkozásai*, in HORVÁTH, S., *Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál. Bölcséleti és hittudományi tanulmányok*, Budapest 1944, 223-224.

³¹ Vö. MÜLLER, E., *Katholikus erkölcsstan I*, Budapest 1876, 294.

³² Vö. BÖCKLE, F., *A morálteológia alapfogalmi* (Erkölcsstológiai Könyvtár 1), Budapest 2004, 71.

³³ Vö. NYÍRI, T., *Alapvető etika*, Budapest 1994, 72-74. Hasonló tartalmú Bagi István és Diós István fogalmi megközelítése, amikor a synderesis mellett erkölcsi tudást és okosságot említene. Vö. BAGI, I. -DIÓS, I., *Erkölcssteológia. Általános rész II*, Nyíregyháza 1973, 187.

³⁴ Vö. ANZENBACHER, A., *Bevezetés a filozófiába*, Budapest 1993, 313.

³⁵ Vö. WEBER, H., *Általános erkölcssteológia* (Szent István Kézikönyvek 3.), Budapest 2001, 202.

habitus és tevékenység egyszerre) része van benne, eme holisztikus szemlélet szerint.³⁶

Végeredményben a synteresis, mint velünk született képesség és készség és „alapelveinek intuitív ismerete által Isten az erkölcsi nihilizmustól akar megóvni” bennünket, s szabadságunk helyes használatára igyekszik tanítani.³⁷ A lelkiismeret szavának követésében valamiképp szabadságunk szentelődik meg.³⁸ A lelkiismeret egyrészt norma normata (synteresis), másrészt norma normanda (sapientia et scientia). Végső normája, mint norma normans pedig nem más, mint maga az Isten.³⁹

A lelkiismeretes tett szabad tett tehát, ami kizárja az önkényességet, hiszen egész lényünk megfontolása benne van, s ezért a rokonság az okossággal is. A lelkiismeret követése feltételezi továbbá azt is, hogy az egyén legjobb belátása szerint cselekszik, s egyúttal igényt is támaszt arra, hogy igaz módon cselekszik. Ebben és csakis ebben az értelemben a lelkiismeret tévedhetetlen. Ám az igaznak tartott norma igazságtartalma

³⁶ A lelkiismeret nevelésének érzelmi dimenziója mindig is nagy hangsúlyt kapott a katolikus nevelésben, tehát nem a modern lélektan és neveléstan felfedezése. Vö. STEINBERGER, F., *A lelkiismeret a hitoktatás rendszerében*, in *Hittudományi Folyóirat* 4 (1893) 218-237; SANKOVICS, I., *Lelkiismeretszabadság*, in *Bölcséleti Folyóirat* 19 (1904) 2. Újabb B. Häring és A. Auer mellett K. Golser érvelt erőteljesen a lelkiismeret holisztikus felfogása mellett. Vö. GOLSER, K., *Gewissen und objektive Sittenordnung. Zum Begriff des Gewissens in der neueren katholischen Moraltheologie*, Wien 1975. 112-119. Ugyancsak ebben a felfogásban írta meg Bagi István és Diós István a papnevelő intézetek számára előírt egységes főiskolai jegyzetet: „A lelkiismeret ... mint jelenség azt az értelmi-érzelmi aktust jelenti, amellyel egy adott közösségen belül az egyes ember az erkölcsi normákra reagál”. Vö. BAGI, I. -DIÓS, I., *Erkölcsteológia. Általános rész II*, Nyíregyháza 1973, 176.

³⁷ Vö. ZÁBORSZKY, I., *A lelkiismereti ítélet kialakulása erkölcsi cselekvésünkknél Aquinói Sz. Tamás szerint*, Esztergom 1927, 55.

³⁸ Vö. KIRÁLY, E., *A keresztény élethivatás*, Budapest 1982, 117.

³⁹ Vö. TARJÁNYI, Z., *Az erkölcssteológia története és alapfogalmai. Morálteológia I*, Budapest 2005, 121.

tekintetében tévedhet a lelkiismeret. Ilyenkor megilleti a cselekedetet a moralitás, vagyis a cselekedet nem bűnös a cselekvő szempontjából, de a tett önmagában véve etikailag tartalmában téves lehet. A konkrét lelkiismereti ítélet felett áll Isten Igéje és a szeretet. Mivel tévedékeny, ezért állandó megvilágosításra is szorul.⁴⁰

A lelkiismeret, mint Isten szava:⁴¹ az ítélet kritériumai a hitünk igazságai, s ezek ellenében nem lehet vallás és lelkiismereti szabadságra apellálni. Az erkölcsi élet óhatatlanul átvezet a vallási életbe, nemcsak azon az alapon, hogy Isten az erkölcsi rend alkotója, de azon alapon is, hogy részt ad az embernek a természetfeletti életben. Ezért „szükségünk van a keresztény jellem tényezőire, a malasztal adott természetfölötti erényekre is. Ezek révén valósul meg bennünk a végső cél sajátosan, ezek kötnek össze vele oly tökéletesen, amint e földi élet nyomorúsága csak megengedi. Belső életünk koronáját végül a Szentlélek ajándékai alkotják. ... Az erkölcsi élet e belső tényezői mellett (Szent Tamás) pontosan meghatározza annak külső mértékét is. Erkölcsi életünk formája az ésszerűség, az esse secundum rationem, amelyet a tárgyi feltételek hosszú sora mértékel egyenes, meg nem szakított és szerves összeköttetésben tartva bennünket az igazság és jószág forrásával, Istennel, végső célunkkal. ... Az erkölcsiség végső forrása és próbaköve a lex aeterna, az örök szükségességet kifejező isteni eszme, amely a teremtménynek Istenben való részesedését és a feléje való közeledését szabályozza. Ennek foglalata a legfőbb erkölcsi elv (éppúgy, mint értelmünkre nézve az elméleti észelv): a jót cselekedni, a rosszat pedig kerülni kell. Ebből a szempontból tehát

⁴⁰ Vö. WEBER, H., *Általános erkölcssteológia* (Szent István Kézikönyvek 3.), Budapest 2001, 198. Ezt a megvilágosító munkát végzi el az állandó megfontolás, a tanácskérés, az isteni kegyelem, végül sajátosan az egyházi tanítóhivatal útmutatásai.

⁴¹ Vannak szerzők, akik okkal nem Isten szavának, hanem Isten szava visszhangjának nevezik a lelkiismeretet, pl. J. H. Newman (1801-1890). Vö. WEBER, H., *Általános erkölcssteológia. Hívás és válasz* (Szent István Kézikönyvek 3), Budapest 2001, 207.

Isten erkölcsi életünk irányítója, úgy, hogy minden igazságos törvény éppúgy Isten szava, mint értelmünk amaz ítélete, amelyet lelkiismeretnek mondunk. Ezen kívül azonban Isten cselekvőleg is beavatkozik feléje való törekvésünk irányításába a kegyelem révén”.⁴² Nagyon találóak Viktor Cathrein vonatkozó gondolatai is: „A lelkiismeret bennünk mindenestre Isten szavának nevezhető, de nem oly értelemben, mintha Isten közvetlenül vagy tulajdonképpen szólna hozzánk vagy nekünk kinyilatkoztatást adva, hanem csak annyiban, amennyiben a természeti erkölcstörvényt az ... ember lelkébe írta, s így ez az általános törvénynek az egyes cselekedetre való alkalmazásával Isten akaratát nekünk különösen kinyilvánítja. ... Ezért: a lelkiismeret sohasem hallgattatható el teljesen, hanem majd hangosabban, majd csendesebben int bennünket, akkor kétségtelen, hogy a lelkiismeret az Isten megismerésének csírája, melyet a Teremtő lelkünkbe oltott. A lelkiismeret szava az embert mindig valami magasabb, fölötte álló törvényhozó és bírószeretére vezet”.⁴³ Ennek fényében nem beszélhetünk a szó szoros értelmében lelkiismeretlen emberről, hanem csak olyan emberről, aki nem szokta lelkiismeretének hangját követni,⁴⁴ illetve már rég elnyomta azt.⁴⁵ Végül idézhetjük a Katolikus Egyház Katekizmusát is, mely idézi a GS 16. pontját. Eszerint „az ember lelkiismerete mélyén egy olyan törvényt fedezett föl, amelyet nem ő adott önmagának, hanem engedelmességgel tartozik iránta, s e törvény hangja – mely mindig arra szólítja, hogy szeresse és cselekedje a jót, és kerülje a rosszat – a kellő pillanatban fölhangzik szívében (...). Isten ugyanis törvényt írt az

⁴² Vö. HORVÁTH, S., *Aquinói Szent Tamás világnézete* (Szent István könyvek 21), Budapest 1924, 195-196.

⁴³ Vö. CATHREIN, Gy., *Erkölcstörvények I.*, Temesvárott 1900, 381-382. Tartalmilag azonos ezzel a leírással H. Weber felfogása is. Vö. WEBER, H., *Általános erkölcsteológia* (Szent István Kézikönyvek 3.), Budapest 2001, 208.

⁴⁴ Vö. DIÓS, I., *Lelkiismeretlenség*, in DIÓS, I. (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon VII.*, Budapest 2002, 755.

⁴⁵ Vö. HANAUER I., *A lelkiismeret*, Budapest 1912, 13-14.

ember szívébe (...). A lelkiismeret az ember legrejtettebb magva és szentélye, ahol egyedül van Istennel, akinek szava visszahangzik bensőjében.”⁴⁶ De úgy is fogalmazhatunk, hogy a lelkiismeret föltétlen kötelező erejének nem önmaga a forrása, hanem annak csak tolmácsa, mivel kötelező erejének végső forrása az isteni akaratban van. Ebből adódóan Isten „az emberrel szemben nem külső, idegen tényező és Isten nem is akar mást, mint hogy az ember saját természetének leginkább megfelelő módon éljen. Aki Isten akaratát teszi, voltaképpen a maga természetének nemesebb törekvéseit szolgálja”.⁴⁷ A lelkiismeret tehát eredendően vallásos töltetű, minthogy az erkölcsi rendet bűn nélkül nem lehet leválasztani a vallásról, amint találóan idézi Lévy Pál az Írást: Amit Isten egybekötött, azt ember el ne válassza.⁴⁸

A törvény tehát csak akkor éri el rendeltetését, ha nemcsak ismerik, de követik is azt, vagyis ha egyrészt kötelező erővel rendelkezik, másrészt pedig van egy olyan alany, amely azt magára nézve kötelezőnek ismeri el. Ebből a szempontból a lelkiismeret hasonlít a kötelességtudathoz, mint amolyan hajlamhoz.⁴⁹

A lelkiismeret léte és sajátos működése aztán tekintélyként is modellezhető, mivel sajátos működése „ösztönzés az akaratnak a megismert igazsággal való összehangolására, készség az igazság keresésére a döntés előtti pillanatokban. Ezért a lelkiismeret és az objektív igazság, végső soron a lelkiismeret és a minket tanító Isten tekintélye lényegileg összefonódik. A lelkiismeret maga igényli a tanítást és a vezetést. Ezt találja meg a Teremtés rendjében, a Krisztusban megnyilvánuló csodálatos gazdagságban és Krisztus által a Szentlélekben, a tanító egy-

⁴⁶ Vö. A *Katolikus Egyház Katekizmusa* (Szent István Kézikönyvek 6), Budapest, 2002, 475.

⁴⁷ Vö. HANAUER I., *A lelkiismeret*, Budapest 1912, 19.

⁴⁸ Vö. LÉVAY, P., *Elválasztható-e a morál a vallástól?*, in *Bölcséleti Folyóirat* 5 (1890) 193-222; 401-437.

⁴⁹ Vö. ZÁBORSZKY, I., *A lelkiismereti ítélet kialakulása erkölcsi cselekvésünknél Aquinói Sz. Tamás szerint*, Esztergom 1927, 42-43.

házban. Az igazi tekintély lényege szerint a lelkiismerethez szól. Ez csak erkölcsi tekintély lehet, tekintély az emberi személyek felett. Az emberek feletti tekintély csak erkölcsi, irányítása csak erkölcsi ráhatás lehet, a tanítás által”.⁵⁰ Ugyancsak ide kívánczok egy újabb Häring idézet: „Csak az önmaga tökéletességében, tévedhetetlenségében bizakodó ember láthat eleve ellenmondást az objektív tanítói tekintélyben”.⁵¹

Végeredményben az ember a lelkiismerete sugallatára mintegy rátalál a helyes útra, az igazságra, a helyes érzelmre, a helyes célra, de szabadsága lényegében érintetlen marad. A lelkiismeret tehát „az erkölcsi jó felismerése és vállalása a szabad emberi cselekvésben”.⁵² A lelkiismeret közvetít tehát a törvény, az Isten és a szabad erkölcsi lény között.⁵³ Hasonló lehet ehhez az érintéshez a kegyelmi hatás. Amint a hatékony kegyelem is hat, készítet, de nem törli a szabadságot, mivel Isten ésszerű meghajlást vár értelmes teremtményétől, hasonlóan a lelkiismeret szava kategorikus imperatívusként jelentkezik a lélek számára döntése meghozatalához, de feltételezi és segíti a szabad döntést.

3. A lelkiismeret adottságának készséggé fejlesztése

A fentiek alapján kézenfekvő a következtetés, hogy mintegy első számú kötelesség és jog a lelkiismeret nevelése.⁵⁴ Amit nem emelsz, az süllyed - írta egy költő, Fodor Ákos. A nevelés ugyanakkor leginkább önnevelés, vagy inkább önfegyelmzés, ahogy leírja azt Brandenstein Béla.⁵⁵ Az a tudatos tevékenység,

⁵⁰ Vö. HÄRING, B., *Krisztus törvénye I*, Pannonhalma-Róma 1997, 164-165.

⁵¹ Vö. HÄRING, B., *Krisztus törvénye I*, Pannonhalma-Róma 1997, 165.

⁵² Vö. AA.VV., *Pszichológiai lexikon*, Magyar Könyvklub Budapest 2002, 256.

⁵³ Vö. MESSNER, J., *Das Naturrecht*, Innsbruck-Wien 1950, 69.

⁵⁴ Ezzel kapcsolatban részletesen lásd: LIO, E., *Morale perenne e morale nuova nella formazione ed educazione della coscienza* (Studi e testi di teologia morale 2), Roma 1979.

⁵⁵ Vö. BRANDENSTEIN, B., *Etika*, Budapest 1938, 234.

mellyel testünket és lelkünket építjük a választott és igaznak tartott életeszemély szerint. Akaratunk szabad, vagyis mi vagyunk szabadok, de befolyásolhatók is vagyunk és kell is a kellő, a legitim tekintélytől jövő befolyás. Ez közvetíti ugyanis a helyes eszményt és értékrendet, s azzal való helyes azonosulás módját is.

A lelkiismeret nevelésére nemcsak azért van szükségünk, mert olyan képesség, amit erőfeszítés árán tudunk készsége fejleszteni, hanem azért is, mert vannak korlátai és gyöngéi. A lelkiismeretre való hivatkozás nem veszélytelen dolog, hiszen vele kapcsolatban sohasem abszolút a tudásunk, tehát csak hihetünk neki. Ki vagyunk téve a csalás és csalódás veszélyének, kísértésének, hiszen a lelkiismeret „szava” jelentkezik az önzés, a szeszély, a bűnös kívánság és kíváncsiság leplében. A bűn tehát lelkiismeretünkben is kárt tett és tesz, bár gyökerében nem rontotta meg azt.⁵⁶ További szempont, hogy különleges fontosságú szerepe van a lelkiismereti nevelésben a gyermek kellő szocializációjának, melynek során a gyermek megtanulja az ösbizalmat a kellő érzelmi védettségben, s kialakul alapvető (nem tudatos) érületi állásfoglalása a vallás-erkölcsi kérdésekben.

A lelkiismeret nevelése végeredményben elmélyíti kapcsolatunkat az Istennel, s végső betetőződése a vallás-erkölcsi jellem kialakulása, mely szent életben mutatkozik meg. Ennek elérése azonban egy hosszas fejlődési folyamat, melyet a továbbiakban próbálunk röviden körvonalazni.

A lelkiismerettel kapcsolatos kötelességek időrendben elsője a törvény megismerése a jó példa és a nevelés útján. Ebben a fázisban a lelkiismeret elsősorban úgy mutatkozik meg, mint törvény.

A lelkiismeret fejlesztésének következő szintje az Ige szintje, vagyis a törvényismeret magvetését az Ige vizével kell öntözni, éspedig azért, hogy a törvény ne holt betű maradjon,

⁵⁶ Vö. WEBER, H., *Általános erkölcssteológia* (Szent István Kézikönyvek 3.), Budapest 2001, 211-212.

hanem életté legyen. Ez menetelés afelé, hogy az ismeret a szívbe íródjék.

A lelkiismeret kifejlesztésében a harmadik szintet a lélek szintjének nevezhetjük, ahol is a lélek a tanultakat és tapasztaltakat összegzi, s az életet, az életét annak fényében értékeli. Ez az intuíció,⁵⁷ a beérés fázisa, amikor is a lelkiismeret, már mint lélek funkcionál. A dolgok cselekvő szemlélete ez, az egész lélek odatapadása a vágyott eszményhez, Krisztushoz, kiben minden bölcsesség ott rejtezik, hiszen Krisztus érzelmi, értelmi és akarati világa, vagyis jelleme tökéletes mind intenzitásában, mind befejezettségében.⁵⁸ Itt tehát mind az értelem, mind az akarat, mind pedig az érzelmvilág átment az aktív és a passzív megtisztuláson és megvilágosodáson. Az erények ezen a szinten nemcsak könnyedén, hanem egymáshoz képest is harmonikusan tevékenykednek, művészi módon és könnyedén engednek a kifinomult lelkiismeret sugallatának. Ugyancsak Horváth

⁵⁷ Horváth Sándor különbséget tesz az értelmi (intuitio intellectiva) és az érzelmi intuíció (intuitio sensitiva) között. Az értelmi intuíciót az alábbi módon írja le: "Az emberi ismeret intuitív voltát tehát a természet vagy a szorgalom felhalmozta energiák szikraszerű és a tényleges egyedi élettudatos gondolkozástól független felcsillanásának keretei közt kell keresnünk és megállapítanunk." "A thomizmus intuícióján az értelemnek és a tárgynak a gondolkozástól független oly közvetlen kapcsolódását értjük, amely készületszerű vagy tényleges erőforrásokból indul ki, amelyek egyúttal nemcsak az elismerés, hanem az azonosítás műveletét is – legalább a megismerő alany fórumára vonatkozólag – elvégzik. Az intuíció jellegzetes sajátága az értelem passzivitása." Ez nem tévlenség! Az intuíció tehát az emberi ismeret tökéletességi fokát jelzi, mely feltételezi az analízist és szintézist, illetve az absztrakciót. Vö. HORVÁTH, S., *Az intuíció mibéléte és megnyilvánulási módjai*, in HORVÁTH, S., *Örök eszmék és eszmei magoak Szent Tamásnál*, Budapest 1944, 137, 145.

⁵⁸ Vö. SCHÜTZ, A., *Krisztus*, Budapest 1944, 26-31. Krisztus egyénisége mind tartalmában, mind formájában, mind pedig hatékonyságában tökéletes. Tartalmát tekintve minden erény teljességének fokozhatatlan és harmonikus birtokosa, azaz teljes értelemben szent. Forma szempontból jelleme befejezett. Hatékonyságát tekintve pedig Ő az egyetemes Eszmény. Vö. SCHÜTZ, A., *Krisztus*, Budapest 1944, 128-145.

Sándor szavával nevezhető ez a folyamat átélésnek, vagy purificatio animi-nek, melyben benne van a purificatio mentis, et cordis egyaránt. A lelkiismeret éberré és érzékennyé, míg a lélek annak sugallatait spontán követni tudóvá vált, s a lelkiismeret szavát hatékonyan végre tudják hajtani az okosság vezérletével az erények. Az ilyen lélek valóban képes és kész arra, hogy szabadságát helyesen használja, s hogy lelkiismerete iránytűjére nyugodtan rábízhatta magát.

4. A lelkiismeret szavának követése, avagy a lelkiismeret működése

A lelkiismeretet úgy kell tehát tekintenünk, mint az egyén számára végső kötelező immanens normát.⁵⁹

A lelkiismeret ítélete mintegy mozgásba hozza az emberi lélek minden képességét a megteendő cselekedet természetének megfelelően. Cselekvésen, paradox módon itt most gondolkodást, akarást és érzelmi hozzáállást is értünk. A lelkiismeret szava ítéli meg gondolataink helyességét vagy helytelenségét, a szándékunk tisztaságát vagy romlottságát, és érzelmeink állapotát is (az elfogadott eszmény szerint). Bizonyos értelemben

⁵⁹ Ennek igazolására felhozhatók antropológiai-etikai, teológiai és gyakorlati okok, amint azt kiválóan foglalja össze H. Weber: „Az antropológiai-etikai ok: Az ember méltóságához tartozik a képviselhetetlenség a felelősségben; ha emberként cselekszik, a felelősséget cselekvéséért, legalábbis teljesen nem delegálhatja másokra.. Ez azonban megkívánja, hogy aszerint irányulhasson, amit saját lelkiismerete tenni vagy elhagyni elébe tart. A teológiai ok: Isten minden embert személyesen hív, kit-kit saját nevében, erre aztán az egyénnek személyes módon kell is válaszolnia. Ez azonban megint csak akkor lehetséges, ha lelkiismeretének jelentkezéseihez tartja magát; nem szabad és nem kell idegen válaszokkal Isten előtt megjelennie. A gyakorlati ok: Azok a körülmények és feltételek, amelyek között a jót az életben tenni kell, oly sokrétűek, hogy nyilván nem lehetnek normák és szabályok minden esetre. Ezért is feltétlen a lelkiismeret saját felelőssége”. Vö. WEBER, H., *Általános erkölcszociológia* (Szent István Kézikönyvek 3.), Budapest 2001, 210-211.

mintegy felveszi a lelkiismeret az értelem, vagy az akarat, vagy az érzelem ruháját. Hol azt sűgja, hogy értelmileg tisztázandó valami, hol azt, hogy az akaratnak kell megmozdulnia az érzelem vagy az értelem kívánta irányba. Hol pedig azt sugallja, hogy érzelmi állapotunkon kell változtatni. Átjárja ezeket a képességeinket és ilyen vagy olyan érzelmi állapotunkat. Hol ide, hol meg oda teszi a hangsúlyt, hol itt, hol meg ott serkent valamire, vagy gátol meg valamit. Azt keresi kinek is kell a szolgálatában állnom, milyen eszményt kell szolgálnom, a legfőbb értéket itt és most mi módon tudom megvalósítani. Vagy röviden: Itt és most, mi az Isten akarata? Azaz, itt és most, mit kell tennem, mit nem szabad tennem, mitől kell magamat távol tartanom, mihez kell közelednem, kit-mit szabad engednem, hogy hasson rám? Feladat, hogy az eseményeket kint és bent egyaránt helyesen és alaposan figyeljem meg; feladat, hogy logikusan gondolkodjak, hogy a gondolkodásomba tárgyidegen elemek ne szűródjenek bele. Ugyancsak feladat, hogy akaratomat erősítsem, azaz, hogy kövessem belátásaimat, kövessem intuícióimat, hogy a szükséges érzelmi állapotot vegyem fel.⁶⁰

⁶⁰ Kornis Gyula szerint léteznek esztétikai, értelmi és erkölcsi érzelmek, illetve a vallási érzelem. Az esztétikaiak : a látás és halláshoz kapcsolódó érzelmek: szín- és hangharmónia- érzelmek; arányérezelmek (alak- és ritmus érzelmek). Az értelmiek (logikaiak): A gondolkodás helyességének, a gondolattartalmak világosságának, érthetőségének átéléséből származó gyönyörézés, vagy ezek hiányát kísérő kínos ézés. Az egység, a megoldás megtalálásának öröme, vagy ennek hiányában a kielégületlenség ézés. A gondolkodás helyességéről vagy helytelenességéről való meggyőződés vagy hiánya esetén a bizonyosság vagy a bizonytalanság, a kétség ézés. Az igazság keresésének gyötrő ézés, illetve megtalálásának és szemlélésének gyönyöre. Az erkölcsiek az alábbiak: önérzet, hiúság, becsvágy becsületézés, büszkeség, méltóság, dac, gőg, öntetszelgés, szeméremézés, kislelkűség, bizalom és bizalmatlanság, elbizakodottság, alázatosság, szerénység, irigység, megadás, lemondás, megbánás, káröröm, féltékenység, együttszenvetés és együttörülés, szeretet és gyűlölet, jogézés, és kötelességézés, a modern társadalmi együttézés, faj- és természetézés: erotikus érzelmek, jó- és rosszakarat, becsülés, megvetés, tisztelet és utálat, és kaján-

Ismét Kornis Gyulát idézve „az érzéki érzelmekben a dolgoknak szervezetünkre vonatkozó haszna vagy kára, az esztétikai érzelmekben a tárgyának szépsége vagy rútsága, az ethikai érzelmekben a cselekvések jósága vagy rosszasa jut kifejezésre, a logikai érzelmek pedig gondolataink helyességének vagy helytelenségének tudatát kísérik. A dolgok értékességének vagy értéktelenségének tehát az érzelmek mintegy a jelzői. Abban a lelki működésben, melyet értékelésnek nevezünk, az érzelmek nyilvánvalóan igen fontos szerepet játszanak”.⁶¹ A lelkiismeret azonban felette áll mindennek, hiszen irányítja, alakítja azokat, értelmi megfontolást tételez. Hiszen épp az a funkciója a lelkiismeretnek, hogy megítélje, helyes-e érzelmi állapotunk. Mind ezt természetesen jelentősen befolyásolja érzületünk,⁶² közelebről az a világnézet, amivel azonosultunk, amit tehát feltétlenül kívánatosnak tartunk, amihez érzelmileg is igen szoros, sőt, a legszorosabb a kötődésünk. Megjegyezzük ismét, hogy csak egy és egyetlen igaz és helyes értékrend és eszménykép, világnézet lehetséges, és csak akkor lehet a lelkiismeret is a maga teljességében megigazult, ha nemcsak követi az ember a lelkiismeret sugallatát, hanem ha a lelkiismeret ítélete valóban a fenti értékrendet jelölte meg megvalósítandó célul, vagyis a cselekvés tárgyául. Ennek az értékrendnek az ismerete bizonyos értelemben korfüggő, tehát nem állíthatjuk, hogy a történelem hosszmeteszében feltétlenül többet tudunk. Ebből következően vannak sötétebb, világosabb korok.

A lelkiismeret szava így a bibliai értelemben vett szív szavát is jelenti. Ugyancsak érdekes megfigyelés, hogy az ér-

ság. Ezeket mintegy mindegyiket megízleli a lelkiismeret és adott esetben kívánatosnak, vagy nem kívánatosnak minősíti. Vö. KORNIS, Gy., *A lelki élet III*, Budapest 1919, 253-321.

⁶¹ Vö. KORNIS, Gy., *A lelki élet III*, Budapest 1919, 321.

⁶² Érzületen Bernhard Häring nyomán az alábbiit kell értenünk: Tulajdonképpen az egész értékrenddel való azonosulásunk, azt igenlő érzelmi-tudatos alapbeállítottságunk, ami több, mint kötelességtudat, annak az alapja. Ennek kimunkálása is feladat. Végeredményben az erkölcsi jó értékességének átélése.

zelmeknek is van bizonyos megismerő, vagy inkább valóságot felfogó funkciójuk. A lelkiismeret arra készíti minket, hogy mintegy átéljük a kívánt cselekedetet, mintegy annak így előzetesen is odaadjuk magunkat.

A lelkiismeretes életvitel, mint szabadságunk helyes használata, erőteljes szembeszállást jelent a tudatlanságunkkal, a tévedéseinkkel és kételyeinkkel. Ha ezeken a saját erőinkkel nem tudunk úrrá lenni, felsőbb hatósághoz kell fordulnunk segítségért. A legfőbb földi fórum az egyház tanítóhivatalának végleges és hiteles döntései hit és erkölcs dolgában, illetve legfelsőbb bíróságának végleges ítélete. Ezeket a döntéseket engedelmes lélekkel el kell fogadnunk.

Lelkiismeretesen végezni kötelmeinket, igazságosan, méltányosan és üdvösen követelni jogainkat; hasonló módon végezni állapotbeli és hivatalbeli kötelezéseinket és érvényesíteni ilyen jogainkat.

Amennyiben lelkiismeretünk szavát nem követjük, és annak tisztaságát, éberségét nem ápoljuk, nemcsak bűnt követünk el, hanem a végeredmény a lelkiismeretünk megvakulása, kiégése lesz, ami miatt képtelenné válunk erkölcsileg és vallásilag értékes, érdemszerző cselekedetekre, a megigazult életre. Az erkölcsi eltévelyedés forrása lehet „Krisztus és evangéliumának nem ismerése, mások rossz példája, a szenvedélyek uralma, a lelkiismeret rosszul értelmezett autonómiájának követelése, az Egyház tekintélyének és tanításának elvetése, a megtérés és a szeretet hiánya”.⁶³

A lelkiismeret torzulásának egyéb okai: 1) a túlzó legalizmus (rigorista felfogás), illetve a törvényeket kellően komolyan nem vevő laxizmus. 2) karakterbeli és túlzásra való hajlamok és 3) a saját ítélethez való túlzott, rendetlen ragaszkodás,⁶⁴ vagyis a saját tett kellően árnyalt megítélésének hiánya,

⁶³ Vö. *A Katolikus Egyház Katekizmus* (Szent István Kézikönyvek 6), Budapest, 2002, 479.

⁶⁴ Itt meg kell említenünk az engedelmesség erényét. Ez az erény nem azt jelenti, hogy olyan dolgokat teszünk meg, amit belátunk, mivel akkor a saját belátásunk készítésének engedünk. Az engedelmesség

aminek oka lehet önismeret hiánya, téves tanokkal való azonosulás, stb.⁶⁵

A lelkiismeret követésének szabályai: 1) A biztos lelkiismeret szavát, akár parancsol, akár tilt valamit, még akkor is követnünk kell, ha leküzdhetetlen tévedés vagy tudatlanság

alapja a tekintély elfogadása, vagyis amikor nem látom be a rám nézve kötelező döntést (vagy azért, mert nincs hozzá kellő talentumom, illetve életkorom miatt még nem tudom kellően felfogni, vagy azért, mert meghaladja az emberi értelem befogadó képességét, ám nem irracionális az elfogadandó közlés), ám a meghajlok a nemesebb, a felsőbb akarat előtt, tudván azt, hogy a javamat akarja. Ezzel az állítással nem akarjuk lekicsinyelni az ún. teleologikus érvelés fontosságát, hanem feltételezzük azt. S ha figyelmesen átgondoljuk a teleologikus érvelésmódot, az is a deontologikus érvelésmód egyik fajtájának tekinthető, mivel az ésszerűséget tekinti a feltétlen tekintélynek, azaz, aminek súlya alatt mindenképp meg kell hajolni. Fordítva is igaz a dolog, mivel az igazi tekintély engem emelni, nemesíteni, tökéletesíteni akar, s ez természetemnek megfelelő, azaz teljességgel ésszerű.

⁶⁵ Részletesebben sorolja fel ezeket a tényezőket Kecskés Pál: „Mivel egész lelkünknek része van a lelkiismeret alakulásában, mind kifejlődése, mind működése sokféle testi-lelki tényezőtől függ. A lelkiismeret eredetileg mint képesség, mint morális lelki diszpozíció van adva, fejlődésének sorsa nagy mértékben függ a neveléstől és a társadalmi környezettől. A nevelés és a környezet részéről kapott serkentő vagy visszatartó hatás jelentősen befolyásolja az egyéni értéklátást, állásfoglalást és akaratnyilvánítást. De eltekintve a külső hatástól, a belső egyéni lelki életben is különböző gátló tényező lehet. Ilyen az értékfelfogás homálya és bizonytalansága, az érzelmi érzéketlenség, vagy egyoldalú érzelmi hangoltság; az öröklött hajlamokból, ösztönökből táplálkozó szenvedélyek, a szerzett és nehezen változtatható szokások, a testi életből eredő lelki zavarok, szorongások. Ezek mind akadályai lehetnek az értelmi látásnak, az akarat elhatározásnak, az érzelmi hangoltságnak s közreműködhetnek olyan hiányos lelkiismereti készség kialakulásában, amely nem megbízható kalauza az egyénerkölcsei életének (...). A különböző belső és külső hatás lehetősége miatt a lelkiismeret sohasem tekinthető véglegesnek, mert értékíránya változhat, biztonságának kialakítása és épségben tartása állandó erkölcsi feladat.” Vö. KECSKÉS, P., *Az erkölcsi élet alapjai* (Keresztény Bölcséleti Írások 4), Budapest 2003, 63-64.

miatt tárgyilag bűnös dologra kötelez. 2) Ha a lelkiismeret leküzdhetően kétes, nem szabad addig cselekednünk, amíg a kétséget fel nem oldottuk a kellő ismeret megszerzésével. 3) Ha valakinek zavart lelkiismerettel⁶⁶ kell megtennie valamit, tegye azt, amit esetleg mégis jobbnak lát; ám ha ezt sem tudja megítélni, de mindenképp cselekednie kell, vétkezés nélkül teheti bármelyiket. 4) Akinek laza a lelkiismerete, köteles azt megjavítani, mert különben kiteszi magát a bűn, a súlyos bűn veszélyének. Ha laza lelkiismeretű ember a bűn elkövetése után kételkedik, hogy bűnbe beleegyezett-e, feltételezhetjük, hogy beleegyezett, amit hasonló esetben az aggályos lelkiismeretű ember esetében nem vélelmezünk.

5. A lelkiismereti kétely és feloldása

Amint már az előzőekben ismertté lett számunkra, a cselekvés legvégső szubjektív megítélője a lelkiismeret. Ám a lelkiismeret helyes működéséhez, illetve a cselekedet tárgyi értelemben vett helyességéhez az is szükséges, hogy kellően ismerjük az erkölcsi cselekvés elveit, törvényeit. Továbbá eszünket elégséges módon tudjuk használni, a lelkiismeretünknek kellően érzékennyé, nemcsak felnőtté, de éretté is kell válnia a tulajdonképpeni felismeréséhez. A lelkiismeret érzékenységet pedig állandó önneveléssel tudjuk tökéletesíteni.

A lelkiismeret teljes értelemben vett ítélete tehát sok tényezőtől függ, ami azt sejteti, hogy sokszor nem jut el a cselekvő személy a lelkiismereti bizonyosságig egy-egy adott cselekedet megítélésakor. Mely külső és belső körülmények azok, melyek miatt kétely, vagyis bizonytalanság marad a lélekben, s mi módon lehet ezt a problémát megoldani?

⁶⁶ Ez olyan zavart lelkiismereti állapot (*conscientia perplexa*), mely valamely cselekedet véghezvitelében is és elhagyásában is egyformán bűnt lát. További lehetőségek a lelkiismeret állapotát tekintve: 1) a tág (*laxa*) lelkiismeret, ami inadekvát módon kisebbíti vagy tagadja a cselekedet bűnös voltát. 2) aggályos (*c. scrupolosa*), mely ott is bűnt lát, ahol az nincs és 4) ép lelkiismeret (*c. sana*).

Annál inkább időszerű ennek a kérdésnek a feszegetése, mivel ma tömegek nem kapnak kellő vallás-erkölcsi oktatást, tehát alapvető erkölcsi elvek maradnak a tudaton kívül, sőt, még pusztán ismeretté sem válnak. Ebből adódóan a tömeg ember számára direkt módon alig jelentkezik a vázolt lelkiismereti konfliktus. Ez a körülmény a hívőre is igen nagy hatással van, főleg talán elbizonytalanító hatással. Ugyanakkor, ha valaki komolyan követni akarja a lelkiismerete szavát, annak a számára ma a kellő ismeretek birtoklásán túl az jelentheti a problémát, hogy minden korábbinál bonyolultabb helyzeteket produkál a mindennapi élet.

A fentiekből sejthető, hogy a lelkiismereti konfliktus vagy épp köteles elmaradásának legalapvetőbb forrása a többé-kevésbé vétkes tudatlanság és tévedés vallás-erkölcsi kérdésekben. Ezt mintegy tetézi a pluralista társadalmi környezet.⁶⁷ A lelkiismereti bizonytalanság másik fő oka az emberi látókör korlátozottsága, ami itt inkább azt jelenti, hogy az adott cselekmény erkölcsi helyességének megállapítása nemcsak az alapelvek, de a konkrét körülmények helyes értékelésétől is függ. Ebből adódóan világos, hogy milyen fontos szerepet játszik az okosság erénye az erkölcsi életben.

Mint utaltunk rá, a követendő cselekvéshez a cselekvőnek meg kell szereznie az előzetes erkölcsi bizonyosságot (*certitudo moralis*) a cselekvés helyességét illetően.⁶⁸ Az erkölcsi (de a

⁶⁷ Megjegyezzük, hogy csak annyiban van értelme valódi pluralista társadalomról beszélni, ha a sokféleség az egyetemes és mindenkire kötelező elvek és normák megvalósítási módjaira, s nem magukra az elvekre vonatkozik. Különben nincs egységes értékrendszer, ami áthatná az egész társadalmi életet. Ennek következménye, hogy egymással összemérhetetlen magatartások élnek együtt, ami paradox módon nem toleranciát, hanem intoleranciát okoz, mivel kódolt a társadalmi igazságtalanság. Szent Ágoston sokat idézett mondanának, a lényegben egység, a mellékesben sokféleség és mindenben a szeretetnek ez lenne a helyes értelme.

⁶⁸ Utalunk arra, hogy a morálteológia különbséget tesz a metafizikai, a fizikai és az erkölcsi bizonyosság, illetve bizonytalanság között. Általában bizonyosnak nevezzük valamely állítást, ha annak igaz voltát

jogi) életben (is) sokszor nem tudunk fizikai bizonyosságra szert tenni, ám a dolgot el kell dönteni. Erre szolgál az erkölcsi bizonyosság, mely kizárja az ésszerű kétely valószínűségét, ám annak lehetőségét teljesen nem zárja ki. Ez a kétely lehet pozitív vagy negatív, aszerint, hogy van-e érv a döntés helyessége mellett vagy ellen. Tehát pozitív kétség esetén komoly érvek vannak a döntés mellett vagy ellen, míg negatív kétség fennálltakor nincs igazán döntő érv a döntés mellett vagy ellen. Pozitív kétség esetén az érvek pro és kontra hasonló vagy különböző súlyúak lehetnek. Kérdés, hogy ilyen esetben mi a követendő? Amennyiben a kétely komoly vizsgálat után is fennáll, úgy a kétes lelkiismeretet követni nem szabad. Ha valaki ilyen kétellyel a lelkében mégis cselekszik, ugyanazt „a bűnt követi el, de nem annyira súlyosan vétkezik, mint az, aki világosan felismeri, hogy cselekvése nem megengedett és mégis megteszi”.⁶⁹

Mármost a bizonytalanság, tehát a kétely ráterjedhet 1. Az erkölcsi alapelvekre (a már említett oktatási hiányok miatt, vagy ha valakiben mégis feltámad a lelkiismereti dilemma). 2. Az alapvető elvek konkrét esetre való alkalmazhatóságára. 3. Több jó és megengedett cselekvés közti választásra. 4. A jó és jobb cselekmény közti választásra⁷⁰ és 5. A két látszólag ellentétes kötelezettség kereszteződésére. Ez utóbbi kételyt az alábbi módon lehet leküzdeni. Ha természeti törvény ütközik tételes isteni vagy emberi törvénnyel, úgy a természeti törvényt kell előnyben részesíteni. A tételes isteni törvény erősebb általában, mint a tételes emberi törvény. Amennyiben tiltó törvény ütközik pozitív cselekvést előíró törvénnyel, úgy a tiltó törvény előírása a követendő. Amennyiben az igazságosság erényéből adódó kötelezettség ütközne más erényből adódó kötelezettséggel, úgy az igazságosság szabta kötelezettség az irányadó.

komoly szakemberek, vagy a közvélemény nem vonja kétségbe, tehát értelmesnek, hihetőnek, követendőnek tekintik.

⁶⁹ Vö. HÄRING, B., *Krisztus törvénye I*, Pannonhalma-Róma 1997, 189.

⁷⁰ Itt elég az okosságra hivatkozni, mivel jelen esetben az okosság iránymutatása és lelkiismeret szava egy és ugyanakkor tekintendő.

Ha nagyobb javakat védő törvény ütközik kisebb javakat védő törvénnyel, úgy a nagyobb javakat védő törvény előírását kell követni.⁷¹

A lelkiismereti kétely feloldása történhet közvetlen vagy közvetett módon. Közvetlenül úgy szerezhethünk bizonyosságot, hogy kellően megismerjük a kérdéses cselekedet természetét, belső jellegét, s ebből egyértelműen adódik a következtetés a cselekedet helyességéről vagy helytelenségéről. Ha így nem tudunk bizonyosságra jutni, akkor közvetett módon juthatunk hozzá, vagyis szakembert kérdezek meg, vagy ha ők sem tudják a kétséget megoldani, úgy az ún. reflex, vagyis közvetett princípiumok segítségéhez folyamodunk. Ilyen elvek az alábbiak: 1. Az erkölcsileg biztosabb út választása megengedett.⁷² 2. A kétes törvény nem kötelez. 3. Kétség esetén a birtokos előnyösebb helyzetben van. 4. A bűncselekményt nem feltételezni, hanem bizonyítani kell.⁷³ Sőt, ide sorolhatjuk az ún. jogi regulákat (*regulae iuris*) is.⁷⁴

Az erkölcsi kétely feloldásában különleges szerepe van az ún. okossági szabályoknak, vagy hagyományos nevükön, az ún. erkölcsi rendszereknek (*systemata moralia*),⁷⁵ melyek olyan

⁷¹ Vö. EVETOVICS, K., *Katolikus erkölcsstan I*, Budapest 1940, 117.

⁷² Vö. VARGA, A., *Az erkölcsi élet alapjai*, in AA.VV., *Teológiai Vázlatok II*, Budapest 1983, 272.

⁷³ Vö. PESCHKE, K-H., *Christliche Ethik. Grundlegungen der Moraltheologie*, Trier 1997, 213-214.

⁷⁴ Csak példaként néhányat felsorolunk: 1. Egy tanú nem tanú, tehát bizonyító ereje csekély. 2. Aki hallgat, beleegyezni látszik. 3. A szükség megengedetté teszi azt, ami törvényileg tiltva van. 4. Senki sem ítéltető el kellő bizonyítékok nélkül. 5. A botrány elkerülése végett nem szabad az igazságot elhagyni. 6. Aki megfélemlítésből cselekszik, más-ként jár el, mint szándékában volt, s így valójában nem cselekszik. 7. Lehetetlenre senki sem kötelezhető. 8. Az időbeli elsőbbség jogi előnyt biztosít, stb. Vö. BÁNK, J., *Kánoni jog I*, Budapest 1960, 277-284.

⁷⁵ Vö. HÄRING, B., *Krisztus törvénye I*, Pannonhalma-Róma 1997, 190-203; NOLDIN, H. – HEINTZEL, G., *Summa theologiae moralis I*, Oeniponte 1956, 214-240; BODA, L., *A keresztény nagykorúság erkölcssteológija*, Budapest 1986, 342-345; WEBER, H., *Általános erkölcssteológia*,

esetekben alkalmazandók,⁷⁶ amikor a cselekvés előtt álló személy „egy jó, de törvényben meg nem határozott és egy törvényileg kétségesen szabályozott cselekvés között választhat”.⁷⁷ Ezek közül itt most csak az általánosan elfogadott probabilista felfogást említjük, bár alkalmazhatók az ún. közbülső elméletek is.⁷⁸ A probabilista felfogás lehetőséget ad a feltételek fennáll-

Budapest 2001, 212-212-215; PRÜMMER, D., *Manuale theologiae moralis I*, Barcinone-Friburgi Brisg.- Romae 1961, 221-237; MERKELBACH, B., *Summa theologiae moralis II*, Parisiis 1947, 95-113; GARRIGOU-LAGRANGE, R., *De beatitudine. De actibus humanis et habitibus*, Torino 1951, 391-396; FINANCE, de, J., *Ethica generalis* (PUG), Romae 1963, 252-261.

⁷⁶ Ma többen meghaladottnak gondolják ezeknek a rendszereknek a használatát, de ne felejtjük el Stuckner János szavait ezzel kapcsolatban: „A probabilismus vitájában s tisztázásában erkölcsi rendszerről van szó a kétes esetek elbírálása céljából. Egy alapelvről, mely cselekedeteinkre az erkölcsösség vagy erkölcstelenség bélyegét rásüti. Alapelvről, mely lelkiismeretünk fölött ítél; magunk pedig cselekedeteinkről szerinte lelkiismeretet alkotunk. Vezéreszméről, melyre az erkölcstanítók tanításaik egész rendszerét felépítik. Szellemről, mely az erkölcstani írók ítéleteiben s döntéseiben, a hitszónokot fejtegetéseiben s tanításaiban, a gyóntatót bírói s tanítói tisztjének betöltésében, mindnyájunkat pedig erkölcsi cselekedeteinkben vezérli. Alaptételről, melytől úgyszólván erkölcsi érzékünk gyöngédsége vagy gyöngédtelensége, lelkiismeretünk finomsága vagy tágassága, erkölcsi felfogásunk szigora vagy enyhe függ. ... Nem közömbös dolog, hogy erkölcsi ügyekben hogyan döntünk. Nem mindegy, akár a törvény, akár a szabadság pártjára állunk. Mindkét elemnek megvan a maga határozott jogköre, melyek egymást érinthetik, de át nem léphetik soha - míg erre a két jogkör ura fel nem hatalmaz”. Vö. STUCKNER, J., *Az erkölcsi rendszerek, különös tekintettel a probabilismusra I*, in *Hittudományi Folyóirat* 9 (1898) 129-130.

⁷⁷ Vö. HÄRING, B., *Krisztus törvénye I*, Pannonhalma-Róma 1997, 190.

⁷⁸ Az Egyház elítélte a laxizmust (A törvény melletti érvek túlsúlyban vannak, de a laxista felfogású mégis az ellenkezőjét választja), a rigorizmust (Megvan a szabad állásfoglalás lehetősége, s a rigorista mégis a törvény betű szerinti követését tartja szükségesnek), a tutiorizmust (e felfogás csak akkor fogadja el a szabad választást, ha az erkölcsi bizonyossággal állítható, tehát nem elég, ha csak valószínű),

takor mind a két cselekvés lelkiismeretben vállalható kivitelezésére. A morális rendszerekkel kapcsolatos viták végeredményben rávilágítottak arra, amint azt Bernhard Häring és Evetovics Kunó kiemeli, hogy ezek a szabályok csak akkor alkalmazhatók, „ha a törvény teljesítése, annak kötelező ereje válik kérdésessé. Ezzel szemben egyáltalán nem alkalmazhatók, amikor Isten országának ügyéről, embertársaink üdvösségéről és a szentségek érvényes kiszolgáltatásáról van szó”.⁷⁹ A probabilizmus elve nem alkalmazható olyan esetben, amikor „nem a cselekedet megengedettségeről, vagy legalábbis nemcsak erről, hanem a cselekedet érvényességéről is (de validitate), továbbá valamely cselekedet alkalmas voltáról a biztosan és célként elérendő javak megszerzéséről, vagy biztosan távoltartandó bajok elkerüléséről van szó. Ezért elsősorban nem alkalmazható a probabilizmus: 1. A szentségek kiszolgáltatásának érvényessége körüli kételyekben. 2. Lelkünk üdvé elérésére feltétlenül szükséges dolgokban. 3. A gyónási titok megőrzésében. 4. Ha valaki szerződésből kifolyólag, vagy hivatalánál fogva köteles a biztosabb eszköz alkalmazására (pl. az orvos a beteg kezelésében). 5. Midőn egyes mindenképpen távoltartandó veszélyről van szó, amihez másnak biztos joga van. Nem szabad elsütni a fegyvert, ha gyanú támad, hogy ember van a puska előtt. Itt tehát világos, hogy a szeretet és az igazságosság a cselekedet érvényes megtételének, a cél föltétlen elérésének, a föltétlen távoltartandó bajoknak minden kockázatot

viszont alkalmazhatónak tartja az ún. közbülső elméleteket, így a aequiprobabilizmust (Ha a cselekvés mellett és ellene is hasonló súlyú érvek vannak, ezért mindegyik lelkiismeretileg vállalható), a probabilizmust (akkor is lehet szabadon dönteni, ha az ellenkező érvek kicsit erősebbek, de ezen az oldalon is erős érvek vannak), a probabiliortizmust (A törvény előírásával szemben csak akkor szabad állást foglalni, ha a szabad választás melletti érvek valamivel erősebbek, tehát fordítottja a probabilizmusnak), illetve az ún. kompenzációs, vagyis az elégséges megindoklás elvére alapuló rendszert. Vö. PRÜMMER, D., *Manuale theologiae moralis secundum principia S. Thomae Aquinatis I.*, Barcinone-Friburgi Brisg. - Romae 1961, 221-228.

⁷⁹ Vö. HÄRING, B., *Krisztus törvénye I.*, Pannonhalma-Róma 1997, 192.

kizáró kötelezettségét róják az emberre, melyet bizonytalanná tenni nem szabad. Ezekben a valószínűség nem tudja pótolni az esetlegesen felmerülő hiányt. Ha erősen vizes bort használnak átváltoztatáskor, a valószínűség, hogy esetleg még érvényes lesz az átváltoztatás – nem pótolja a hiányt, ha netán még sincs elegendő bor a kehelyben. Ha azonban pusztán a cselekedet megengedettségéről van kételyünk, a reflex princípiumokkal biztossá tett lelkiismeret véghezviendő cselekedetünk biztos végső törvényévé válik s a cselekedet erkölcsi tisztességét meghatározza”.⁸⁰

6. A lelkiismeret és a jogrend szabályainak kapcsolata

Minden törvény, tehát a jogi törvények is, feltéve, ha nincsenek ellentétben az isteni törvényekkel, lelkiismeretben köteleznek bennünket. Ez az alapállásunk, hiszen a törvények érettünk adattak, mivel a törvényhozó bölcsességét hordozzák, kormányzati okosságának gyümölcsei. Mégis, számos esetben mégsem köti a lelkiismeretet az egyébként érvényben levő törvény. A továbbiakban olyan esetekről fogunk tárgyalni, melyek elsősorban a kánonjog sajátosságai közé tartoznak.

Az első és legfontosabb kérdés a törvény kötelező ereje (obligatio legis), pontosabban a tisztán egyházi törvény kötelező ereje, mivel az isteni törvény objektíve mindig, bár nem minden körülmények közt kötelez. Ez a lelkiismereti kötelezettség két dologra terjedhet ki, vagy a törvény megtartására (ad culpam), vagy csak a büntetés elviselésére (ad poenam), vagy mindkettőre. Kötelezhet súlyos, vagy csak bocsánatos bűn terhe alatt. Ami az elsőt illeti, ez a kötelezettség magába foglalja 1) a törvény megismerésének kötelezettségét, mindazt, 2) ami szükséges a törvény megtartásához, 3) mindannak kerülését, ami a törvény megtartását veszélyezteti.⁸¹ Ami pedig a másodikat, vagyis a büntető törvényt illeti, mivel a törvény büntetőjogilag

⁸⁰ Vö. EVETOVICS, K., *Katolikus erkölcsstan I*, Budapest 1940, 130.

⁸¹ Vö. EVETOVICS, K., *Katolikus erkölcsstan I*, Budapest 1940, 94-95.

jelentős áthágása büntetéssel jár, ezért lelkiismereti kötelesség a büntetés kiszabásakor annak elfogadása, elviselése.

Léteznek az ún. invalidáló törvények, melyek fontos jogcselekményeket minősített módon védenek, úgy az egyén javát, mint pedig a közjót. Ezért különleges módon kötik a lelkiismeretet is. Látszólag erősebbek ezek a törvények, mint az ún. természeti törvények, és ez valóban csak a látszat. Ezek a törvények ugyanis az alapvető természeti törvényeknek és elveknek érvényesülését biztosítják, védik és mozdítják elő, és pedig két szinten: a magasabb rendű törvény előnyt élvez az alacsonyabb rendűvel szemben, illetve a közjó szintén előnyt élvez a magánjó előtt. Mivel minősített a lelkiismereti kötelezettség, ezért az egyházi törvényhozó csak azokat a törvényeket mondja ilyen invalidáló törvényeknek, melyeket mint ilyeneket kifejezetten jelentett ki. További következménye az ilyen törvényeknek az, hogy lelkiismeretben is érvénytelenítik, vagy eleve semmisnek tekintik az ilyen törvény ellenében történt „jogcselekményeket”. Ugyancsak különleges előírások vannak érvényben ezen törvényekkel kapcsolatos tudatlanság, tévedés, félelem fennállta esetén. Azaz, érvényüket ezen tényezők nem befolyásolják, sőt velük szemben az epikiának sincs létjogosultsága.⁸²

A törvény teljesítésének módja: Ha a törvény tiltó, akkor kellően teljesítjük abban az esetben, ha a tiltott cselekedetet belső ellenkezés nélkül elhagyjuk (ez lenne a morális oldal), míg a jogi oldal, ha külsőleg egyértelmű az, hogy nem tettük meg, vagy ha kísérletet tettünk is rá, de nem valósult meg a tényállás. Ha a törvény megengedő, akkor nincs különösebb korlátozás, hacsak nem az, hogy a dolgot úgy kell kiviteleznünk, ahogyan azt a törvény előírta. Ha a törvény parancsoló jellegű, tehát pozitív módon ír elő valamit (a tiltó törvény is parancsoló, de negatív módon), akkor általában adott cselekedet végrehajtását írja elő, s nem annak végrehajtási módját (kivéve, ha erről is kifejezetten rendelkezik). Ebben az esetben az alábbi hét segédelvet kell figyelembe venni. 1) Ha a törvény valamilyen dologi kötelezettséget ír elő, akkor magát az előírt

⁸² Vö. EVETOVICS, K., *Katolikus erkölcsstan I*, Budapest 1940, 97-98.

dolgot kell teljesítenünk. Például, kifizetjük a munkásainknak a munkabért. Ha a kötelezettségünket más rója le, úgy ahhoz a mi előzetes beleegyezésünk is szükséges, vagy legalább utólagos jóváhagyásunk. Amennyiben valaki a törvénynek csak bizonyos kényszer hatása alatt tesz eleget, jogi értelemben teljesítette köteleességét, ám erkölcsileg tökéletlen a cselekedete. 2) Ha a törvény személyi teljesítményt kíván meg, akkor az a követelmény, hogy azt tudva és akarva, emberi módon, személyesen teljesítsük. Ez a köteletség átruházhatatlan. 3) A törvény teljesítéséhez nem követelmény, hogy az a kegyelem állapotában történjék, kivéve, ha ez a feltétel magához a cselekedethez lényegileg hozzátartozik (pl. húsvéti szentáldozás). 4) A törvény teljesíthető annak teljesítési szándéka nélkül is abban az esetben, ha a törvény kötelező ereje a törvényhozó szándékától függ. Így pl. eleget tesz misehallgatási kötelezettségének az a személy, aki misét hallgat ájtatosságból, de ez egyúttal, véletlen egybeesés folytán mégis a misekötelezettség teljesítése lesz. Ellenben, ha a törvény kötelező ereje magának a cselekvőnek az akaratából ered, mint pl. a fogadalom és eskü esetében, akkor az illető a törvénynek nem tesz eleget, amennyiben nem áll szándékában a törvényt teljesíteni. 5) Aki az egész törvényt teljesíteni nem tudja, semmire sem köteles akkor, ha a törvények anyaga, vagy a parancsolt cselekedet oszthatatlan. Ellenben, ha megosztható, úgy a realizálható részt köteles teljesíteni. 6) Több törvénynek egyszerre is eleget tehetünk, feltéve, ha nem volt más a törvényhozó szándéka, illetve ha nem ered más-más indítóokból a törvény maga. Például, amennyiben valaki a húsvéti áldozást viaticum-ként veszi magához, eleget tesz a húsvéti áldozási kötelezettség előírásának is. 7) Ugyanabban az időben több törvénynek is eleget lehet tenni, ha a törvényben előírt cselekmények nem zárják ki egymást és a törvényhozó sem írt elő külön teljesítési időt. Példa: valaki részt vehet a vasárnapi szentmisén, s alatta elvégezheti gyónását és a kapott elégtételt is.

A törvény teljesítési kötelezettségének ideje: 1) Ha a törvény meghatározott, záros határidőn belül teljesítendő, úgy azt

azon belül kell teljesíteni (tempus ad finiendam obligationem). Ebben az esetben az idő általában hasznos idő (tempus utile). Ha azonban nem ilyen jellegű az időpont megadása, úgy abban az esetben később is teljesíthető (tempus ad urgendam obligationem). Morális szabály ilyen esetben is, hogy mielőbb eleget tegyünk kötelezettségünknek, s ne hagyjuk, hogy az érintetteknek emiatt kellemetlenségeik legyenek (Ha nem így tennénk, úgy megfordulna a res clamat ad dominum elve: dominus clamat ad rem-re.). 2) A törvényt akkor kell teljesíteni, amit a törvény előír. Így a húsvéti áldozás a húsvéti időben történjék.

A törvény megváltoztatásának módja: Itt a törvény kötelező erejének megszűnéséről, a törvény megszűnéséről és a jogszokásról van szó.

A törvény kötelező erejének megszűnése: itt kell említést tennünk a mentesítő okokról, a felmentésről és a kiváltságról.

A törvény kötelező erejének megszűnése mentesítő okok miatt (causae deobligantes, excusantes): A törvény kötelező ereje alól különböző okok kiemelik a törvény címzettjeit. Így vannak mentesítő okok (causae eximentes), mint például a kiváltság (privilegium), és vannak gátló körülmények, illetve okok (causae impediens). Amíg ezek az okok fennállnak, a törvény megtartásának kötelezettsége alól mentesül a címzett, ám a törvény címzettje marad. Például a betegség mentesíthet a bűnt kötelezettség, vagy a misehallgatási kötelezettség alól. Ami a törvény megtartását gátló tényezőket illeti, az alábbiakat kell felsorolni: 1) a törvény (köteles) ismeretének hiánya (ignorantia), 2) a törvény megtartásának lehetetlensége (impotentia). Ha az ismerethiány legyőzhetetlen (ignorantia invincibilis), akkor az mentesít a vétség alól (culpa) és a büntetés alól is (poena). Az invalidáló törvények esetében más a törvényhozó rendelkezése, tehát a velük kapcsolatos tudatlanság sem mentesít hatásuk (effectus) alól. Amennyiben a tudatlanság legyőzhető, úgy az nem ment fel a kötelezettség és az esetleges büntetés alól sem, mert, amint Evetovics Kunó mondja, „itt némi szándékosság van a törvény megszegésében”.⁸³ Ami pedig a törvény adott

⁸³ Vö. EVETOVICS, K., *Katolikus erkölcsstan I*, Budapest 1940, 102.

esetre vonatkozó megtartási kötelezettségének lehetetlenségét illeti, a lehetetlenség oka lehet fizikai (*impotentia physica*) vagy erkölcsi jellegű (*impotentia moralis*). A fizikai lehetetlenség akkor áll fenn, ha a törvény teljesítése meghaladná fizikai teljesítőképességünket. Pl. ágyban fekvő beteg nem képes misére menni; ha valaki gyónni akar, de nincs elérhető közelségben gyóntató atya. Az *ad impossibile nemo tenetur* elvet alkalmazzuk tehát, minden megszorítás nélkül. Az erkölcsi lehetetlenség tényállása azért áll be, mert valamilyen ránk nehezedő kár fenyegetne, ha a törvényi kötelezettséget teljesítenénk. Pl. gyónási lehetőségre csak sok jelenlevő előtt van mód, ezért a részletes bűnbevallás alól mentesül a gyónó, épp jóhírének védelme érdekében. Ám az erkölcsi lehetetlenség esetében a mentesülésre sajátos szabályok is vonatkoznak, vagyis a fenti *regula iuris* csak megszorításokkal érvényesül: 1) A tiltó természeti törvények (*leges naturae negativae*) megtartása alól a halálveszély sem ment fel. 2) a pozitív isteni és emberi törvények (*leges affirmativae*) megtartása alól sem mentesít a halálveszély abban az esetben (egyébként igen), ha a) a törvény megsértése a közjóra káros lenne. b) ha valakinek végső lelki szükségében kellene segítenünk; c) ha Isten és a vallás iránti gyűlöletből vagy az egyház iránti megvetésből követelik a törvénszegést. Például, nem vagyunk kötelesek halálveszedelemnek kiténni magunkat azért, hogy a nálunk letétbe helyezett pénzt megmentsük. Kérdés, mi módon élhetünk a mentesítő okokkal? 1) A törvény alól kiemelő okokkal (*causae eximentes*) élhetünk közvetlenül a parancs teljesítése előtt is, éspedig azzal a szándékkal is (*directe*), hogy a törvényt ne kelljen teljesítenünk. Példa: Ha valamely területen helyi bűjt van előírva, míg a szomszédos területen ilyen tilalom nincs, átmehetek oda, s nem vagyok köteles bűjtölni; vagy más egyházmegyébe elmehet valaki olyan bűnét meggyónni, ahol az nem fenntartott bűn. 2) Nem szabad a törvénszegés egyenes szándékával (*directe*) sem közeli, sem távoli gátló körülményeket, illetve okokat előidézni (*causae impediens*) abból a célból, hogy lehetetlenné váljon a törvényi kötelezettség realizálása. Ennek a magyará-

zatnak az alapja a törvény kötelező ereje, ami azt is jelenti, hogy megtartása elé nem szabad tudatosan akadályokat gördíteni, sőt, azokat lehetőség szerint távol kell tartani. 3) Szabad tehát valamelyes okból, de nem a törvény alól való kibújás direkt szándékával, a törvény megtartásának idejétől távol eső akadályokat, gátló okokat gördítenünk a törvény megtartása elé (remote impedites), vagyis nem vagyunk kötelesek elkerülni a törvény megtartását csak távolról veszélyeztető okokat. Így például, hétközben belevághatunk olyan vállalkozásba, ami esetleg lehetetlenné teszi majd a vasárnapi misehallgatási kötelezettség teljesítését. 4) A törvény megtartását közlőrlől gátló körülményekkel azonban csak akkor élhetünk (proxime impedites), ha megfelelően súlyos mentesítő okunk van rá (proportionate gravis). Pl. a betegség hosszabb időre mentesítő ok lehet a törvény megtartása alól, de nem a nagyfokú fáradtság.

A *felmentés* (dispensatio): A fentiekben a mentesítő körülményeket a törvény címzettjeinek sajátos körülményeiben kerestük, s a fenti mentesítő és gátló tényezők önmagukban elegendőek voltak arra, hogy megszűnjék a törvény kötelező ereje a mentesítő körülmények közt levő alárendeltek vonatkozásában. Most pedig olyan, szintén a címzettek érintő körülményekről, okokról lesz szó, melyek, jóllehet jogot nem adnak arra, hogy önmagukban mentesítsenek a törvény kötelező ereje alól, de a törvényhozó (vagy kellő végrehajtó hatalommal rendelkező illetékes szerv, és csakis ő) külön rendelkezéssel mentesíthet alóla. Ez a felmentés. A felmentés mindig feltételezi az engedélyező hatóságon túl ezt a megfelelő okot, és a törvény kötelező erejének egyedi esetre történő felfüggesztését. Ezért különbözik az engedélytől (licentia), mivel engedélyezés esetén nincs szó a törvény kötelező erejének felfüggesztéséről, hanem csak bizonyos egyébként tiltott vagy fenntartott intézkedés foganatosításáról. Kik lehetnek a felmentés címzettjei? Milyen tárgyban lehet szó felmentésről? Kik a felmentés megadóí? Milyen okok szükségesek és elégségesek a felmentéshez? A felmentést kérő okiratban meg kell jelölni azokat az okokat, melyek miatt kérik a felmentést. E nélkül, vagy mondvcasinált

okok miatt nem szabad felmentést kérni, és pedig az oknak jogos oknak kell lennie (*causa iusta, seu adaequata*). Mindazonáltal, ha valaki ilyen ok nélkül érvényesen kapna felmentést, ha él vele, nem vétkezik. Így ezek az okok lehetnek: belső okok, vagyis a törvény megtartásának nehézségeiből származó okok, pl. legyengült szervezet miatt a böjti előírások alóli felmentés kérelme; lehetnek külső okok, pl. országos ünnepség, melynek a napja épp péntekre esik. Az okok lehetnek aztán indítóokok (*motivae*), melyek magukban elegendőek a felmentés megadására, illetve támogató, segédokok (*c. impulsivae*), melyek önmagukban erre nem elegendők, inkább csak a főokot, vagyis az indítóokot támogatják. Mikor szűnik meg az adott felmentés? A) A felmentést adó részéről: 1) a felmentés érvényes visszavonásával (*revocatione*), amennyiben erre megfelelő oka van. 2) a felmentés kibocsátójának halálával, vagy joghatósága elvesztésével (*resoluto iure dispensantis*), abban és csakis abban az esetben, ha az ad *beneplacitum nostrum*, vagy ezzel azonos értelmű záradékot tartalmaz a felmentő okirat. B) A felmentést kapó részéről: 1) az illetékes előljárával közölt és általa elfogadott lemondás útján (*renuntiatione*). Ki-ki csak a saját javára szolgáló felmentésről mondhat le, tehát nem mondhat le olyan felmentésről, amit a közösség, vagy valamely méltóság, vagy valamely hely kapott, abban az esetben, ha ebből adódóan az egyháznak vagy az embereknek kára lenne. Ha valaki nem él a neki adott felmentéssel, vagy éppen azzal ellentétesen cselekszik, emiatt a felmentés nem szűnik meg. 2) a felmentést kapott személy halálával (*per mortem dispensati*), ha személynek, s nem hivatalnak szólt a felmentés. Ha a felmentés a hivatalnak szólt, úgy a hivatali utód tovább élhet a korábban adott felmentéssel. 3) a felmentési határidő lejártával (*elapso tempore*). 4) a meghatalmazásban meghatározott számú esetek elintézésével, kimerülésével (*expleto numero causarum*). 5) az indítóokok biztos és teljes megszűnésével.

A kiváltság (*privilegium*): A kiváltság adásával a törvényhozó vagy kivesz az adott törvény hatálya alól, vagy más törvényt ad helyette. A kiváltság törvény tehát. Fajtái: 1) sze-

mélyhez kötött (personale) 2) dologhoz kötött (reale). 3) kegyet adó (gratiosum, favorabile), de senkinek sem ártó (pl. misehallgatás magánkápolnában) 4) mások jogát sértő (odiosum), pl. kiemelés mások joghatósága alól (exemptio). 5) ingyenes (gratuitum), jutalmazó (remuneratorium); vagy ellenszolgáltatással járó (onerosum) 6) közösség javát szolgáló (commune) vagy magánkiváltság (privatum). 7) kérés nélkül adott (motu proprio) vagy kérvényezés útján (ad instantiam). Aki kiváltságot kapott, élhet vele. Tudott dolog, hogy a kiváltságok és a szerzett jogok az idő múltával inkább gátjává, mint előmozdítójává lesznek a közösség életének. Ebből adódóan lelkiismereti kötelessége a kiváltság vagy szerzett jog tulajdonosának afelett éberren őrködni, hogy jogával erkölcsileg megengedett-e még élnie, azaz nem okoz-e másoknak ezzel feleslegesen kárt, vagy nem nehezíti-e meg mások életét indokolatlanul.

A törvény megszűnése: A törvény megszűnhet külső vagy belső okból. Az előbbi a törvényhozó akaratának megváltozását, míg az utóbbi a törvény céljának megszűnését jelzi. A törvényhozó többféle módon szüntetheti meg a törvényt: a) annak teljes visszavonásával (abrogatio), b) annak részleges visszavonásával (derogatio), c) ellenkező rendelkezéssel (obrogatio), d) a törvény teljesen újra rendezésével (ordinatio materiae ex integro): Az itt követendő elvek az alábbiak: az új egyetemes törvény nem szünteti meg a részleges törvényeket, kivéve, ha ezt kifejezetten el nem rendelte. Az új egyetemes törvény megszünteti a korábbi egyetemes törvényt. Az új részleges törvény megszünteti a vele ellentétes általános és részleges törvényt, hacsak másként nem rendelkezik.

A törvény céljának megszűnése (cessatio rationis legis): A törvény célja, vagyis indítóoka megszűnhet vagy teljesen (adaequate), vagy nem teljesen (inadaequate). Megszűnhet mindenkire nézve (universaliter) vagy csak egyes emberekre való tekintettel (particulariter). Megszűnhet azért, hogy ártalmassá, megtartása nagyon nehézé válik (positive, contrarie), vagy pedig egyes esetben nem éri el célját, de nem válik ártalmassá, sem különösen nehézé (negative). Amennyiben a tör-

vény célja teljes mértékben mindenre nézve megszűnik (adaequate et universaliter), akkor maga a törvény is belső okból, megszűnik. Ha a törvény célja csak egyesekre nézve szűnik meg és megtartása a köz számára károsá válik (particulariter et contrarie), akkor a törvény szintén megszűnik. Ellenben, ha a törvény csak egyesekre nézve válik feleslegessé (negative), ám megtartása nem válik a köz javára károsá, úgy a törvény kötelező ereje továbbra is megmarad.

A *jogszokás* (consuetudo): A jogszokás az egyházi jogrend rugalmasságát jelző újabb jogintézmény. Olyan jogszabályt jelent, amit a közösség jogalkotás szándékával vezetett be, és ami a törvényhozó legalább hallgatóságos beleegyezésével jött létre. Lehet törvénytől (praeter legem), törvényrontó (contra legem) és törvény szerinti, vagyis törvényt magyarázó (secundum legem), ha a felosztási viszonyítás alapja magának a kérdéses törvénynek a léte. Kiterjedési körét tekintve lehet általános, ha az egész egyházra kiterjed, részleges, ha nagyobb területre terjed ki, és helyi jellegű (specialis).

A jogszokás létrejöttének feltételei: 1) A törvényhozó részéről: a) vagy a törvény megengedi létesítését (consensus legalis), b) vagy a törvényhozó személyes vagy legalább hallgatóságos beleegyezése. Amennyiben a törvényhozó hozzájárul a jogszokás létesítéséhez, nincs szükség a szokás jogerőre emelkedéséhez szükséges törvényben előírt idő leteltére, s megszűnik a vele ellentétes törvény. 2) Az alárendeltek részéről: olyan közösség vezesse be, melynek törvény adható, s meg is legyen egyébként a közösség illetékessége a szokás bevezetésére. 3) A tárgy szempontjából: követelmény, hogy a szokás ésszerű és hasznos legyen, annak ellenére, hogy esetleg egy érvényben levő törvénnyel ellentétes. Nem szabad ellentétesnek lennie a természetes és tételtes isteni törvénnyel, illetve az ellentétes szokást tiltó törvénnyel. 4) Idő-elem: a jogban előírt időn át folyamatosan kövessék. Olyan törvénnyel szemben, amely újabb szokás kialakulását tiltja, csak a 100 éves vagy az emberemlékezetet meghaladó jogszokás juthat érvényre.

A jogszokás kialakulásának következménye: törvénytörő, vagy rontó, illetve értelmező szerepe van. Ugyanakkor a jogszokás nem szüntethet meg sem természeti törvényt, sem isteni tételes törvényt, illetve nem szüntethet meg tételes törvényt, abban az esetben, ha azt a törvényhozó kifejezetten elrendelte. Bevezethet bármiféle típusú törvényt, így parancsoló, tiltó, büntető, megengedő, sőt invalidáló törvényt is.

Az új törvény és az érvényes jogszokások viszonya: 1. A törvénytörő és törvénytörő jogszokást a vele ellentétes törvény visszavonja. Ez az alapelv, kivétel, ha évszázados, vagy emberemlékezetet meghaladó jogszokásról van szó. Az általános törvény nem vonja vissza a részleges jogszokásokat, kivéve, ha a törvényhozó másként nem rendelkezik. 2. Azok az akár általános, akár részleges jogszokások, melyeket a kánonok kifejezetten elvetnek, korrigálandók, annak ellenére, hogy emberemlékezetet meghaladók. Azok a szokások, melyeket a törvénykönyv kifejezetten nem ítél el, s egyúttal évszázadosak vagy emberemlékezetet meghaladók, eltűrhetők, ha a helyi ordinárius úgy ítéli meg azokat, hogy nem ésszerű és célravezető a megszüntetésük.

Mivel különböző hierarchikus rendjei vannak a törvényeknek, azok összeütközésekor az alábbi elveket kell alkalmazni: 1) A természeti törvények fontosabbak, mint a tisztán tételes isteni törvények, 2) ezek fontosabbak, mint a tisztán tételes emberi törvények. 3) Az egyházi tételes törvény elébe helyezendő a tételes világi törvénynek. 4) a tiltó törvények erősebbek, mint a cselekvésre szólító törvények. 5) az igazságosságból eredő kötelezettségek elébe helyezendő a más erényekből fakadó kötelezettségeknek és 6) a nagyobb javakat védő törvények előnyt élveznek a kisebb javakat védő törvényekkel szemben.

A törvény értelmezése, valamint alkalmazása és a lelkiismeret viszonya (interpretatio et applicatio seu executio legis): Mivel a törvény általános és tipikus tényállásokat vesz figyelembe, ezért alkalmazása a konkrét esetre olykor nehézségbe ütközik. A helyes alkalmazáshoz helyesen kell a törvényt

értelmeznünk. Itt a fő lelkiismereti kötelesség annak az értelmennek a megtalálása és alkalmazása, amit a törvényhozó kívánt adni annak. Kétség esetén hiteles törvénytárgyarázatot kell kérni az illetékes hatóságtól. Ugyancsak lelkiismeretesen mérlegelendők a törvény alkalmazásának körülményei.

A törvény biztosította jogainkkal más kárára nem élhetünk. A jogainkat felelős módon kell gyakorolni, hasonló módon teljesíteni kötelességeinket. Mindennek sajátos hierarchiája van, éspedig a legfontosabbak alapvető jogokból és kötelességekből eredő teendők és jogosultságok, majd az állapotbeli, aztán a hivatalbeli, s végül a megbízatásból származó jogok és kötelességek következnek. Ha engedélyt, vagy kegyet kérünk, valós okunk kell, hogy legyen rá, különben helytelenül cselekszünk. Ha tanácsadásra, szakvélemény adására kérnek bennünket, úgy a legjobb tudásunk szerint kell eljárunk. Ha tanácsot, vagy szaktanácsot kérünk, a felkért személynek rendelkezésére kell bocsátanunk minden szükséges és elégséges információt, ami nélkül a dolog érdemben nem dönthető el. Elbirtoklás esetén erkölcsi szempontból mindvégig jóhiszeműnek kell lennünk. Amennyiben testületi döntésről van szó, s nekünk is szavaznunk kell, úgy a lelkiismeretben legjobbnak tartott személy vagy döntés mellett kell voksolnunk (szavazatunk nem megvásárolható). Ha jogvitánk van, akkor a törvényes fórumokon kell azt döntésre vinnünk, s el kell fogadnunk lelkiismeretben a legfőbb földi fórum döntését: pl. érvénytelen a házasság az illetékes bíró döntése alapján, vagy ha a legfőbb egyházi hatóság hozott döntést az ügyben, pl. büntetést szabott ki, melyet lelkiismeretben el kell fogadni. Ugyancsak ide tartozik a tanítóhivatal végleges és nem végleges, de hiteles döntésének elfogadása is, tehát lelkiismeretben kötelezőként való elismerése.

7. Az illemszabályok és a lelkiismeret

Az illemmel kapcsolatban ma is időszerű Tóth Tihamér gondolata: „Az emberek érintkezését, társalgását, viselkedését

pontosan meghatározott illemszabályok írják elő. Ezek a műveltségi szabályok évszázadok alatt alakultak ki s azokon senkinek sem szabad magát túltennie. Vannak köztük olyanok, amelyek egyenesen vallási motívumokból fakadtak; mások a felebaráti szeretet célszerű megvalósításai s bár csak külső cselekedeteknek látszanak is, akárhányszor a belső, erkölcsi törvények megtartását is elősegítik. Mindez épp elegendő ok arra, hogy a műveltségi szabályokat mindnyájan pontosan megtartsuk. Az udvariassági szabályok a felebaráti szeretet alkalmazásai; az embereket okos módon közelebb – de nem túl közel – hozzák egymáshoz. Persze csak akkor van értelmük, ha igazak, szívből jövőek s nemcsak magunkra erőltetettek; ha nem túlzottak, mesterkéltek, hanem természetesen könnyedek. Ezek az előírások az egész életet szabályozzák: járásunkat, kelésünket, üdvözlést, írást, társalgást, játékot, mulatságot, táplálkozást, munkát, viselkedést a szülőkkel, föllebbvalókkal, nőekkel szemben, stb”.⁸⁴

Mivel az illem rendje is a szeretet rendjének kifejeződése, és katolikus felfogásban ez a normatív rend sem kerülhet ellentétbe az erkölcs és a jog rendjével, amennyiben ilyen illemszabályok vannak, azok szintén lelkiismeretben köteleznek (e szabályok közt mindenképpen ott vannak a jogi és erkölcsi szabályok is!). Először tehát ép szokásokat kell kiépíteni és meggyökereztetni, majd azokat megismertetni, megtanítani, megtanulni, s alkalomnak megfelelően úgy viselkedni. Természetesen az illemszabályok áthágása objektív értelemben kisebb vétségnek minősül, mint az erkölcsi és a jogi szabályok negligálása. Épp ebből adódóan több olyan körülmény fordul elő, ami felmentést ad esetenként az alkalmazásuk alól. Néha ilyen kis hibák miatt ugyanakkor nagy konfliktusok keletkeztek a történelem során uralkodók között. Már Arisztotelész is megfigyelte azt, hogy a kis ellentéteknek is igen nagy a jelentőségük, ha a hatalmon levők között keletkeznek.

⁸⁴ Vö. TÓTH, T., *A művelt ifjú. Ne igyál!*, (Tóth Tihamér összegyűjtött munkái II.), Budapest 1936, 7.

8. A lelkiismereti szabadság problémája

Alapállásunk a következő: az ember szabadsága nem abszolút, mivel értelmének, akaratának és érzelmi életének alap-törvényeit nem ő adja, hanem azokat csak felismeri, s annyiban szabad, hogy e felismerést elismeri-e vagy megtagadja. Ebből adódóan „az erkölcsi autonómia igazolható értelme szerint az önelhatározás szabadságát, nem a társadalomtól és az Istentől való függetlenségét jelenti”.⁸⁵ Ez azt is jelenti, hogy „az erkölcsi életre mindenki egyénileg van kötelezve, a felelősséget mindenkinek önmagáért kell vállalnia, a lelkiismeret mindenkit egyéni tudatában indít. Minden ember hivatva van egy feladatra, melyet csak ő valósíthat meg. Minden egyes emberre vonatkozik a jellemmé alakulás követelménye, mely csak az egyéni hajlamok és képességek kifejtésével juthat valósuláshoz, minden egyes ember közvetlen személyi viszonyban áll Istennel, az élet végcéljával. Az erkölcsi szabadságban, az önállóan és felelősségtudattal alakított életben érik i és jelenik meg a legteljesebben a személyiség”.⁸⁶

Ha egyszer természettörvény, hogy a lelkiismeretünk szavát kövessük, akkor is, ha az legyőzhetetlenül téves, akkor ebből könnyű kikövetkeztetni azt, hogy senki sem kényszeríthető olyan cselekedetre, ami ellenkezik lelkiismeretének szavával. Azaz mindenkinek joga van arra (de kötelessége is!), hogy kövesse lelkiismerete szavát, s hogy ezt a társadalom tartsa tiszteletben, vegye azt védelmébe. Már ebből a megfogalmazásból is látszik, hogy a lelkiismereti szabadság nem egy pusztán szabadságjog, hanem egyúttal kötelezettséget is magába foglal, és pedig azt, hogy ki-ki meggyőződését kövesse, ami tudatos megfontolás és döntés eredménye (előítéleteinktől és tévedéseinktől való szabadulni akarásunk, illetve tudásunk gyümölcse is). Ez a meggyőződés az idő függvényében természetesen fej-

⁸⁵ Vö. KECSKÉS, P., *A keresztény társadalomelmélet alapelvei*, Budapest 1938, 107.

⁸⁶ Vö. KECSKÉS, P., *A keresztény társadalomelmélet alapelvei*, Budapest 1938, 107.

lódó, vagy változó valóság, mivel változhat és az érvek, a tapasztalatok súlya alatt változnia, jó esetben fejlődnie kell. A fejlődésnek vajon miféle más kritériuma lehet, mint az, hogy egy az igazság, s ehhez mindinkább közelít a tudat, az értelem, a meggyőződésre törekvő ember.

A fentiek az egyén szempontjából történt megfontolások voltak. Most lássuk azt a helyzetet, amikor több, és ellentétes nézetet valló egyén felfogása hat egymásra. Mi módon rendezhető ez a nézetkonfliktus? Erre vonatkozó általános elvet a kötelességek és jogok természetéből és hierarchijából nyerhetünk. Ebből adódóan az erősebb és biztosabb jogok érvényesülnek a gyengébbek és a kevésbé biztosakkal szemben.⁸⁷ Amíg a magánszféra területén vagyunk, viszonylag könnyen tájékozódunk. Ha – mondjuk – valakinek az a meggyőződése, hogy húst enni rossz, s ő ennek a belátásnak következtében vegetáriánussá lesz, megtilthatja-e másoknak a hús fogyasztását? Feltesszük, hogy a hús fogyasztása önmagában véve nem mérgező. Az illetőnek joga van arra, hogy kövesse lelkiismeretét, hiszen a húsevés nem természetjogi kötelesség, de hogy másoknak is megtiltsa ezt, erre nincs jogalapja.

Bonyolultabb a helyzet abban az esetben, ha az emberek a lelkiismereti szabadságra hivatkozva olyasmint tesznek, ami veszélybe sodorhatja a közjót, illetve megrövidítheti mások jogait. A válaszunk erre az, hogy a közjó elsőbb, mint a magánérdek, míg az egyéni jogok gyakorlásának határt szab mások jogainak tiszteletben tartása. Ha pedig tételes jogi előírás ütközik természetjogi normával, úgy a természetjogi előírás előnyt élvez. A jogok gyakorlását korlátozhatják az egyházban a *communio non plena*, a kiszabott büntetések, a közjó és végül mások jogai.

A világi hatóságnak tehát éberrel kell őrködni úgy az egyén lelkiismereti szabadságának biztosítása, mind pedig a természeti törvény előírásainak érvényesítése felett. Tekintélye

⁸⁷ Vö. VARGA, A., *Az erkölcsi élet alapjai*, in ALSZEGHI, Z. – NAGY, F. – SZABÓ, F. – WEISSMAHR, B. (szerk.), *Teológiai vázlatok II*, Budapest 1983, 275.

csakis addig marad csorbítatlan, amíg e kettős követelménynek meg kíván felelni. Mindazonáltal a világi hatóságnak joga van arra, hogy az egyének helytelen cselekvését korlátozza, vagy megakadályozza, ha azok károsak mások számára jogaik érvényesítésekor. Ez az elv akkor is érvényes, ha valakinek büntetlenül téves a lelkiismerete, azért mert pl. rosszul nevelték, káros környezetbe került, olyan rossz szokásokat vett fel, amit aligha lehet megváltoztatni, vagy ha kiégett és végzetesen megvakult/elvakult a lelkiismerete. Az ún. természet törvény ellenében szintén senki sem hivatkozhat a lelkiismereti szabadságra.⁸⁸ Hasonló a helyzet az ún. invalidáló és a büntető törvényekkel is, hacsak a törvényhozó máskép nem rendelkezik.

A lelkiismeret, mint az emberi szabadság megtestesítője, nem abszolút módon szabad, mivel nem szakadhat el büntetlenül és büntetlenül a törvénytől, pontosabban az erkölcsileg jó törvénytől; ha így tenné, az önkényesség lenne, illetve a szabadság helyes használatával ellenkező tett.⁸⁹ Ebből a belátásból adódóan csak addig lehet hivatkozni a lelkiismereti szabadságra, amíg valaki végtelen tudatlanságban vagy tévedésben van lelkiismereti ítéleteinek tárgyi értékét illetően. Amennyiben „az ember vétkezen, tudatosan követi lelkiismeretének téves ítéleteit, nincs joga lelkiismereti szabadságára hivatkozni. A társadalmi tekintély legfontosabb feladata a téves lelkiismeretű embert az igazságra inteni és a közösséget a veszélyes tévedések káros következményeitől megvédeni (...). Másként elkerülhetetlenül lép az erkölcsi jó helyére a gonoszság kényszere”.⁹⁰ Ezeket is sajátos módon szabadságoknak lehet nevezni, úgy-

⁸⁸ Vö. TARJÁNYI, Z., *Az erkölcssteológia története és alapfogalmai. Morálteológia I*, Budapest 2005, 122-123.

⁸⁹ Az ember lényegéhez tartozik, hogy a megismert igazságot elfogadja, ahhoz ragaszkodik. A „gondolat fizikai szabadsága megvan ugyan az emberben, de az igazzal szemben nincs meg a morális szabadság”. Vö. ACSAY, A., *A lelkiismereti szabadság*, in *Hittudományi Folyóirat* 7 (1896) 466.

⁹⁰ Vö. HÄRING, B., *Krisztus törvénye I*, Pannonhalma-Róma 1997, 167.

mint az értelem abszolút primáciájának szabadsága, a szeszély szabadsága, a kannibálok szabadsága, a törvénytelenység szabadsága, a tékozlás és önzés szabadsága, a mindenható állam szabadsága. Mindez egyszóval az önkény szabadsága, mely paradox módon tagadja a szabadságot, és semmibe veszi a lelkiismeret vészjósloán megkonduló szavát.⁹¹ Más oldalról közelítve ugyanezen szabadságokat úgy nevezik ma a magukat haladónak tudó, de ugyanakkor élőket és holtakat könnyörtelenül megítélő, gondolkodók és hatalmi tényezők, mint egyéni, gondolati, lelkiismereti (ez a gondolati szabadság gyakorlati alkalmazása), társadalmi, politikai, polgári, kereskedelmi, gazdasági, sajtói, szólási és istentiszteleti szabadságokat,⁹² melyek kizárólagos feltételei a haladásnak, de úgy, ahogyan ők azokat tévedhetetlenül és megfellebbezhetetlenül értelmezik és végrehajtják. Mi más ez, mint könnyörtelen evilági messsianizmus, az ember negatív önmegvalósulása?

Az egyháznak sajátos kötelességei vannak a lelkiismereti szabadsággal kapcsolatban, és pedig az, hogy világossá tegye hívei számára, hogy melyek a természetjogi előírások, másrészt pedig hit- és erkölcs dolgában hitelesen és adott esetben tévedésmentes módon tanítsa a hitletéteményt.⁹³ Ezek a tanítások lelkiismeretben kötelezik a hívőt, mivel a szó objektív értelmében igazságot közvetítenek, ami az emberi cselekvés megfellebbezhetetlen normája. Ez azt is jelenti, hogy a hívőnek nincs joga ezen igazságok ellenében a saját lelkiismereti szabadságára hivatkozni, vagy különben el kell hagynia az egyházat (amit

⁹¹ Vö. SANKOVICS, I., *A lelkiismeretszabadság*, in *Bölcséleti Folyóirat* 18 (1903) 521-554.

⁹² Vö. PALOTAY, L., *A katolikus egyház és a lelkiismereti szabadság*, in *Hittudományi Folyóirat* 2 (1891) 578.

⁹³ Természetesen diszciplináris kérdésekben nem illeti meg az egyházi tanítóhivatalt, sem a kormányzati szerveket tévedésmentesség, ám ilyen kérdések eldöntésekor van legfelsőbb földi fórum, a Pápa bíróságai, illetve maga a pápa, amelyeknek végső szava, jóllehet nem tévedhetetlen, de erkölcsileg biztos, tehát erkölcsileg kizárt a tévedés veszélye, ezért ezek a döntések is lelkiismeretben kötelezik az érdekelteket.

az egyház tanításával ellentétes meggyőződésével belsőleg máris elhagyott).⁹⁴ E megbízhatóság sajátos szerve az egyházi tanítóhivatal, melynek erőssége a pápai primátus és infallibilitás. Minden látszat ellenére, „az általános egyházi és pápai tévedhetetlenség hittételének kihirdetésével a lelkiismeret jelentősége egyáltalán nem csökkent. Éppen ellenkezőleg: a lelkiismeret végső esetekben végső támpontra találhat. Az egyházi tévedhetetlenség pontos körvonalazása csak arra a területre terjed ki, amelyen a lelkiismeret teljesen biztos vezetésre szorul, ellentétben azzal a területtel, ahol bizonyos körülmények között a lelkiismeret és az egyházi, nem tévedhetetlen, de helyes irányelveket adó tekintély között ellentét áll fenn”.⁹⁵

Senkit sem lehet kötelezni arra, hogy lelkiismerete ellenére felvegye a katolikus hitet, de minden ember számára kötelesség és jog az Istennel és egyházával kapcsolatos igazság keresése (748. k. 2§). Természetesen döntés csak akkor várható valakitől, ha az eldöntendő kérdésre vonatkozóan a szükséges és elégséges információkat összegyűjtötte és kellően megfontolta azokat. Ebből a szempontból ezt szolgálja a hitoktatás, a pásztorokkal való konzultáció, stb.

Mi a helyzet akkor, ha egyén és intézmény kerül konfliktusba? Ilyen esetben az ítélet helyességének vélelme az intézményt illeti meg (ami ellentéte bizonyításával az adott esetre,

⁹⁴ Amennyiben katolikus hívő hagyja el hitét, melyet korábban már öntudatosan megvallott, csakis rá vonatkozik az elv: *extra ecclesiam nulla salus est*. Ez az elv minden látszat ellenére „a leghumánusabb tan, mert csak azokra szól az elmarasztaló ítélet, kik saját vétkeikből vannak az egyházon kívül, vagyis akik megismerték az egyház igazságát s még sem lépnek be. Másodszor nem csupán azok tartoznak az egyházhoz, kik oda a keresztség felvételével tényleg beléptek. Miliók tartoznak az egyházhoz vótumban. E vótum pedig nem más, mint a lélek azon elhatározása, mellyel kész mindannak megtételére, mit Isten az üdvösség megnyerésére előír. Ha e készség és jóhiszeműleg megvan, nincs kétség benne, hogy Isten nem kárhoztatja el. Így nyilatkozott IX. Pius 1854. dec. 9.-iki allokúciójában”. Vö. SANKOVICS, I., *A lelkiismeretszabadság*, in *Bölcseleti Folyóirat* 19 (1904) 19.

⁹⁵ Vö. HÄRING, B., *Krisztus törvénye I*, Pannonhalma-Róma 1997 165.

és csakis az adott esetre megdől). Miért van ez így? Azért, mert az intézmény korrigálni tudja hibás döntéseit. Ellenben az egyén a közösség vonatkozásában aligha képes erre, mivel ha az ártatlanul meghurcolt egyén megbántottságtól vezetve, kilépne az egyházból, akkor az egyház közössége óhatatlanul szektákra szakadna szét, ami az egyház, mint közösség számára a legnagyobb veszélyt jelenti.⁹⁶ Az ilyen jogvitákat lezáró legfelsőbb bírói fórum döntései szintén lelkiismeretben köteleznek.

9. Befejezés

A lelkiismeret helyes működése nemcsak a moralitást, de az etikailag helyes döntéseket is magába foglalja. Fogalmazhatunk úgy is, hogy tudati kérdés, azaz mi határozza meg a tudatot, milyen értékrend (eszmény), milyen érzület (sapientia), milyen ismeret (scientia).⁹⁷ Ez adja a lelkiismeret működésének keretét.⁹⁸ A lelkiismeret tehát az erkölcsi rend alanyi tényezőinek egyike (a másik a szándék, az ismeret és a világnézet), szemben a tárgyival, melyet erkölcsi normának nevezünk.⁹⁹

A lelkiismeret az emberi cselekvésvilág végső immanens, szubjektív fóruma, ám felette áll az örök törvény, az „Isten Igéje és a szeretet, valamint Isten kegyelme (...) ezekre van utalva, ezekből él”.¹⁰⁰ Épp ebből adódóan különleges módon és odafigyeléssel nevelendő, melyben meghatározó szerepe van az igazi tekintélynek, mely hatásával közvetíti nemcsak az értéket de az azokkal való helyes azonosulás mintáját is. Ezért a

⁹⁶ Vö. TARJÁNYI, Z., *Az erkölcssteológia története és alapfogalmai. Morálteológia I*, Budapest 2005, 122.

⁹⁷ Vö. NYÍRI, T., *Alapvető etika*, Budapest 1994, 72-74.

⁹⁸ Vö. ANZENBACHER, A., *Einführung in die Ethik*, Düsseldorf 2003, 102-105.

⁹⁹ Vö. SCHÜTZ, A., *A bölcsélet elemei*, Budapest 1944, 15.

¹⁰⁰ Vö. WEBER, H., *Általános erkölcssteológia. Hívás és válasz* (Szent István Kézikönyvek 3), Budapest 2001, 198.

legszentebb kötelességek egyike a tekintély tisztelete és az igazságos törvényeknek való engedelmeskedés.¹⁰¹

A lelkiismeret belső képesség és készség, tehát „nem a társadalmi környezet hozza létre és határozza meg teljességében, hanem az ember születésétől meglevő erkölcsi hajlamait alakítja. Nem a külső, társadalmi kényszer alakul át belső erkölcsi késztetéssé, mivel az erkölcsi tevékenység a külső kényszertől lényegesen különböző természetű. Külső dresszúrával nem lehet olyan belső meggyőződést létrehozni, amilyen a lelkiismereti belátás tulajdonsága. Az erkölcsi rossz tudatát nem az emberre nehezedeő félelem hozza létre, hanem a rossz tudata ébreszti fel a félelmet (...). A lelkiismeret fejlődik az egyén fejlődésével, műveltségével, környezetével, melyek új szempontokhoz, belátáshoz, motivációkhoz segítik, s értékelését alakítják, módosítják. Azonban a változás nem a lelkiismereti eligazodást adó alapelvek változásában áll, hanem az élet változó feladataihoz való hozzáigazodásban. S az emberi lelkiismeret nem csalahatatlan bizonyosságú, hanem kénytelen legjobb belátására hagyatkozni (...). Benne van az egész személyiség.¹⁰² Végeredményben: A lelkiismeretben az emberi személynek az abszolút, feltétlen kötelező erkölcsi értékvilághoz való viszonya tudatosul, mely túlvezet a pszichikai élményvilág keretein”.¹⁰³ Ugyanakkor nem egy képesség, illetve készség a többi között, hanem az egész ember érzelmi, értelmi és akarati világának éber őrszeme, tehát az ember egész lényét átható és áthatni akaró valóság, mely nem lokalizálható, de az emberi lélek minden másra teljesen vissza nem vezethető képessége, készsége.¹⁰⁴

A lelkiismeret olyan, mint állandó éber virrasztó, mint lámpás, mely utunkat bevilágítja. Éberen tartója a bűnbánatnak,

¹⁰¹ Vö. XIII. LEÓ PÁPA, *Körlevél az emberi szabadságról* (fordította: Kiss János), in *Bölcseleti Folyóirat* 3 (1898) 387.

¹⁰² Vö. SCHÜTZ, A., *A bölcselet elemei*, Budapest 1944, 415.

¹⁰³ Vö. KECSKÉS, P., *Az erkölcsi élet alapjai* (Keresztény Bölcseleti Írások 4), Budapest 2003, 66-67.

¹⁰⁴ Vö. KIRÁLY, E., *A keresztény élethivatás. A keresztény élet az erkölcssteológia fényében*, Budapest 1982, 110.

az egészséges bűn- és felelősségtudatnak, mivel közvetít az erkölcsi rend és a szabad akarat, illetve az isteni fórum között. Az ép lelkiismeretű ember a konfliktusok békés rendezésére mindig kész, mert tudja, hogy a mindenkire ugyanúgy kötelező igazságra figyel. Mivel a bűntudat feltételezi a szentet, hiszen annak fényében látjuk tettünk hiányait, ezért a lelkiismeret közvetíti valamiképp az Istent, a Szentet is. A bűntudat pedig forrása a bűnbánatnak, a kiengesztelődésnek. Így a lelkiismeret az, ami sugallja a bűnök megbánását, a lelkiismeret az, ami sugallja az okozott károk helyreállítását.

A helyes lelkiismeret kanti fogalom-párjai tükrében nem más, mint olyan sugallat, mely jelzi a helyes motivációt, így a formális, az objektív, a kategórikus és az autonóm indítók győzelmét a materiális, szubjektív, hipotetikus és heteronóm indítók felett.¹⁰⁵

A lelkiismeret hangját, mint kegyelmi hatást, véljük felfedezni a megtérés, az Istennel való kapcsolat komolyan vételemkor is.

A szeretet hármasságának (erkölcs, jog és illem) megvalósítására irányul a szabad cselekvés, ebben segítenek az erények, főleg az okosság erénye, a Lélek ajándékai, valamint mindezek mintegy szubjektív megerősítője, jóváhagyója (tekintély), a lelkiismeret szava, döntése. Szabadságunk kifejeződése, annak helyes gyakorlása. Végeredményben az okosság segítségével a lelkiismeret, mint törvény... mint Ige, mint lélek, mint intuíció, szerinti élet biztosítja az erények harmonikus tevékenységét, s válhat az ember a Szentlélek hárfájává. A lelke a lelkiismeretnek az Igazsággal, Krisztussal való mind mélyebb és igazabb azonosulás, ahogy azt oly utolérhetetlenül szépen írta le Horváth Sándor O.P.: „Az igazság nem a valóság élettelen, fényképszerű visszaadása, hanem élet, az *egész embernek* meggyőződése, összes képességeinek a tárgyhoz való idomulása. Az igazság sajátosan a ráélmélésben valósul meg... ez pedig csak akkor zárul le, csak akkor vezet biztos eredményhez, ha a külső és belső érzékek, érzelmek és szenvedélyek, értelem

¹⁰⁵ Vö. NYÍRI, T., *Alapvető etika*, Budapest 1994, 52-58.

és akarat mind kivétel nélkül keresztülmentek a tisztulás tüzén, s az igazság csak akkor lesz tulajdonunkká, ha nemcsak az értelem, hanem a lelki élet többi tényezőjének ellenvetései is elhallgatnak s a maga módja szerint minden képességünk beleegyezését adja a felfogott tárgyhoz. Az egész ember abban különbözik az átlagostól, hogy az utóbbit a tárgyak lelkébe rajzolódása vezeti, tehát az, amit az igazság előfeltételének, materialiter verum-nak nevezünk, az előbbit pedig a ráeszmélt igaz, a formaliter verum. Itt az igazság maradandó tartalom, állandó életelv, ott pedig a pánta rhei törvényeitől irányított szabálytalanság.”¹⁰⁶

Bernhard Häring meghatározása szerint a lelkiismeret szellemi fenntartó erő, mely átfogó egységre törekszik. A lélek önmagában egységes akar lenni, és ezt az egységet csak úgy tudja megteremteni, ha egyesül az igazság és a jóság világgal.¹⁰⁷

A lelkiismeret tevékenysége, mint az egész ember állásfoglalása akár az egyes cselekedetekben, akár mint világnézeti betájoltság, nem vezethető vissza önmagában sem az értelemre, sem az akaratra, sem az érzületre, sem a felettes énre, sem a törvényre, sem az érényre, nem is a Szentlélek műve, nem is a jellem, nem is az ételszentség, de vagy feltételezi ezek működését, vagy a lelkiismeretes életvitelből következnek ezek a készségek, minőségek. Végső gyökerei a vallásban, Istenben vannak, s az ember szellemiségében, istenképiségében. Míndazonáltal olyan valamiféle velünk született érzékünkről, intuitív képességünkről van szó, melynek érett formájában a belátásé, tehát az értelem használatáé a vezető szerep, azaz ész-jellegű.¹⁰⁸ Az egész élet legfőbb, de nem tévedhetetlen immanens és

¹⁰⁶ Vö. HORVÁTH, S., *Szent Tamás írói egyénisége*, in HORVÁTH, S., *Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál. Bölcséleti és hittudományi tanulmányok*, Budapest 1944, 9.

¹⁰⁷ Vö. HÁRING, B., *Krisztus törvénye I*, Pannonhalma-Róma 1997, 160.

¹⁰⁸ Vö. ANZENBACHER, A., *Bevezetés a filozófiába*, Budapest 1993, 318.

szubjektív kormányzója,¹⁰⁹ mely hol az értelmet (recta ratio), hol az akaratot (recta voluntas), hol az érzületet (recta mens, rectus animus, rectum ingenium) hívja tanúul maga mellé. Hol ezek sajátos kombinációit nyújtja a döntéshez segítségül, illetve indítja ahhoz, hogy az emberi cselekvés megfeleljen az emberi méltóságnak, hogy maga a lelkiismeret méltán és joggal neveztesse az emberi szabadság, az emberi élet lelkének, iránytűjének. Így válik a lelkiismeret az erkölcsileg és etikailag helyes cselekvés sugalmazójává, tanácsadójává, végeredményben a kegyelem csatornájává, vagyis az üdvös, tehát Istennek és minden legitim tekintélynek tetsző élet közvetítőjévé, mintegy megvalósítójává. Így válik bizonyossá számunkra, hogy Krisztus a lelkiismeret megváltója is.

Mindehhez már csak azt kell hozzátennünk, hogy mind az egyéni, mind pedig a társadalmi tekintélynek, úgy a világinak, mind a vallásinak, vissza kell térnie valódi szakrális gyökereihez, különben az ember méltatlan marad az ember névhez, s nem lesz belőle más, mint fajának egy példánya, mely bármikor bármilyen célra feláldozható az aktuális hatalom elképzeléseinek megfelelően. Ez a szakrális fordulat egyén és társadalom számára egyaránt hősies feladat teljesítését kívánja, és pedig azt, hogy a jók uralma érvényesüljön, illetve hogy főleg az értelmiség eszméljen rá ismételten hivatására, vagyis az igazság szolgálatára. Ezekre a feladatokra azonban a jövőben sem lesznek hajlandók mások, mint a Schütz Antal által szent hierarcháknak, prófétáknak és apostoloknak nevezett emberek,¹¹⁰ akik tudják, mi is lakik az emberi szívben, akik tudják, mily

¹⁰⁹ Ide kívánczik Bernhard Häring megjegyzése: „Szigorú értelemben véve a lelkiismeret vétkesen téves ítélete a lelkiismeretnek még nem utolsó ítélete. Az igazi, nem a felszínességen alapuló lelkiismereti döntés ebben az esetben sokkal több: tisztítsd meg lelkiismeretedet! Szabadulj meg lelkiismereted vétkes eltompulásától és elhomályosulásától!” Vö. HÄRING, B., *Krisztus törvénye I*, Pannonhalma-Róma 1997, 174.

¹¹⁰ Akik nem kiválóak, de a szó legigazibb értelmében kiválasztottak is. Vö. SCHÜTZ, A., *Órség. Korkérdések és tájékozódások*, Budapest 1936, 239.

nagy kincs az ép lelkiismeret, akik bátrak is ahhoz, hogy meghallják és kövessék annak szavát. Mert csak így lesz helyes, igaz és hatékony a lelkiismeret szava erkölcsi, jogi és illemszabályok felett, s így lesz béke a lélekben, a lelkek között és a lélek és Isten között.